

F.W.A. De Kock van Leeuwen.

**Het koloniale avontuur van een gewone man ten
tijde van de Tweede Wereldoorlog.**

**Eindwerkstuk behorende bij Onderzoeksseminar III, Biografisch Project – Op avontuur in
koloniën en bezet gebied**

Docent: Geraldien von Freitag Drabbe Künzel

Student: Marieke van der Velde

Ingeleverd op donderdag 23 juni 2011

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1 – Het leven van De Kock van Leeuwen.....	7
De vooroorlogse jaren	8
De oorlogsjaren	8
Na de oorlog.....	9
Hoofdstuk 2 – De Kock van Leeuwen en de NSB.....	12
De Kock van Leeuwen en zijn NSB lidmaatschap	12
Onvrede over het maatschappelijk klimaat	14
Zorgen over de Nederlandse economie	16
Een groot Europa	19
Het Nederlandse belang	21
Een man van idealen	23
Nog een verklaring voor het NSB-lidmaatschap	25
Hoofdstuk 3 – De Kock van Leeuwen en de Nederlandsche Oost Compagnie	
.....	29
De kansen van het Oostland	30
Rol binnen het NOC	32
Uittreden uit de NOC	33
Conclusie	36
Literatuurlijst	39
Bronnen.....	39
Literatuur	39

Inleiding

Dit onderzoek gaat over F.W.A. de Kock van Leeuwen. In het kader van Onderzoeks Seminar III, Biografisch Project – Op avontuur in koloniën en bezet gebied, ben ik in het leven gedoken van De Kock van Leeuwen. Dit onderzoeksseminar heeft zich grotendeels toegespitst op de ambities van Hitler en nazi-Duitsland in Oost-Europa. Het Nazi-regime voerde in Oost Europa een kolonisatie politiek. Operatie Barbarossa, de inval van Duitsland in de toenmalige Sovjet Unie, vond onder andere plaats zodat de veroverde gebieden gekoloniseerd zouden kunnen worden door raszuivere Duitsers, waarbij inferieure rassen uit de gebieden zouden moeten verdwijnen. Hiervoor werd onder leiding van Himmler het *Generalplan Ost* opgesteld.

In Nederland werkte de Nederlandsche Oost Compagnie (NOC) mee aan deze kolonisatie van het Oostland. Deze naamloze vennootschap werd op 6 juni 1942 opgericht: het voornaamste doel van de NOC was de opbouw van de ‘bevrijde’ oostgebieden. De bekende NSB’er Rost van Tonningen was president van deze organisatie. Kort na de oprichting trad De Kock van Leeuwen toe tot de raad van commissarissen van de NOC.¹ Naast zijn commissariaat bij de NOC was De Kock van Leeuwen tijdens de bezettingsjaren lid van de NSB en vervulde hij verschillende functies in economische overheidsorganisaties.

Omdat het niet of nauwelijks mogelijk is een heel leven te beschrijven in tienduizend woorden heb ik mijn onderzoek naar de persoon De Kock van Leeuwen toegespitst op de vraag wat de belangrijkste drijfveren van De Kock van Leeuwen waren om lid te worden van de NSB en actief bij te dragen aan (door de Duitsers opgerichte) overheidsorganisaties. Waarbij speciale aandacht uitgaat naar de bijdragen die De Kock van Leeuwen leverden aan de organisatie van de Nederlandsche Oost Compagnie.

Om op deze vraag een antwoord te kunnen geven heb ik veel gebruik gemaakt van het strafdossier van De Kock van Leeuwen dat aanwezig is in het Centraal Archief Bijzondere rechtspleging. De berechting van mensen die in de oorlog ‘fout’ waren geweest vond na de bevrijding niet plaats door het al bestaande justitiële apparaat. Voor deze groep overtreders werden nieuwe strafbepaling vastgesteld en zij werden vervolgd en berecht door een aparte

---

¹M.M Rost van Tonningen en D. Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen II, Mei 1942 – mei 1945 II* (Zutphen 1993) 24; Verklaring administrateur bij het departement van bijzonder economische zaken en verbindingsman van dit departement en de nederlandsche Oost Compagnie N.V (14-07-1947) Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983), nummer toegang 2.09.09, inventarisnummer 41591.

justitiële organisatie. Tezamen valt dit samen te vatten als de bijzondere rechtspleging.² In 1947 is De Kock van Leeuwen veroordeeld door het Tribunaal der bijzondere rechtspleging, arrondissement Haarlem. Om tot deze veroordeling te komen is er door het Tribunaal een omvangrijk dossier aangelegd over de verdachte. Het straf dossier van De Kock van Leeuwen telt zo'n driehonderd stukken die allemaal iets vertellen over wie De Kock van Leeuwen was, wat zijn bezigheden waren en wat zijn beweegredenen waren om te handelen zoals hij gedaan heeft. Naast informatie uit het straf dossier, heb ik ook gebruik gemaakt van stukken uit het archief van de NOC, dat bij het NIOD in Amsterdam bewaard wordt.

Het omvangrijke straf dossier van De Kock van Leeuwen bestaat onder meer uit bevindingen van de Politieke Opsporingsdienst Haarlem en van het Tribunaal der bijzondere rechtspleging. De Politieke Opsporingsdienst was een bijzondere politiedienst die na de oorlog in veel lokale regio's in het leven was geroepen voor de opsporing van politieke verdachten.³ Ook bevat De Kock van Leeuwens dossier een aantal verklaringen van getuigen ter verdediging van de verdachte. Bij het beoordelen van deze bronnen in het straf dossier moet in ogenschouw genomen worden dat ze indertijd met een speciaal doel -de onschuld, dan wel schuld van de verdachte aantonen- vervaardigd zijn. Bij het gebruik van deze bronnen heb ik dit gegeven in het achterhoofd gehouden en waar nodig is in de tekst dan ook een kritische noot te vinden ten aanzien van de weergegeven informatie uit bepaalde bronnen.

Dit onderzoek beslaat vooral de periode van de Tweede Wereldoorlog, een tijdperk waarover binnen de geschiedschrijving al veel gezegd is, maar waarover vooraanstaande historici ook nog steeds actuele debatten voeren. In 1983 bespreekt de historicus J.C.H. Blom in zijn inaugurele rede de stand van zaken omtrent de geschiedschrijving over Nederland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog.⁴ In deze rede stelt Blom dat de geschiedschrijving tot op dat moment vooral bestaan heeft uit 'een verhalende presentatie van een overvloed aan feitenmateriaal en concrete gegevens'.⁵ In zekere zin sluit dit onderzoek over F.W.A. de Kock van Leeuwen aan bij deze lange traditie. Blom doet echter ook een aantal aanbevelingen tot vernieuwing van de geschiedschrijving over Nederland in de periode van 1940 tot en met 1945. Blom adviseert historici verder te kijken dan het 'goed' en het 'fout' en het plakken van een impliciet of expliciet moreel oordeel op het handelen van personen ten tijden van de

---

² S. Faber en G. Donker, *Bijzonder gewoon. Het Centraal Archief bijzondere Rechtspleging (1944-2010) en de 'lichte gevallen'* (3^e druk; Zwolle 2010) 8.

³ Faber, *Bijzonder gewoon* 8.

⁴ J.C.H. Blom, 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland', in: *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930 – 1950* (Den Haag 1989) 102 – 120.

⁵ Blom, 'In de ban van goed en fout?', 114.

oorlog.⁶ Een tweede aanbeveling die Blom doet is om te kijken naar de plaats en betekenis van de jaren 1940-1945 in de loop van de Nederlandse geschiedenis.⁷

Ondertussen zijn we ruim twintig jaar verder en lijkt de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog niet meer alleen een verhalende geschiedenis te zijn. Er is bijvoorbeeld aandacht voor de plek die de Tweede Wereldoorlog inneemt in de bredere Europese geschiedenis. Was het bewind van Hitler en de wereldoorlog die uitbrak uniek voor de Europese geschiedenis, of kan er toch van een zekere continuïteit of overeenkomstigheid met voorgaande en opvolgende perioden gesproken worden? In dit verband kan het boek *Hitlers empire* van Mark Mazower genoemd worden, hierin probeert de auteur onder meer aan te tonen dat Hitlers heerschappij niet uniek was voor de West-Europese geschiedenis.⁸ In 1989 verschijnt er van de hand van Blom zelf een artikel waarin de vraag centraal staat of de periode 1940-1945 een breuk in de Nederlandse geschiedenis is of dat de continuïteit overheerst. Blom stelt dat op economisch, sociaal en politiek terrein veel ontwikkelingen hebben plaatsgevonden die zich al in de jaren '30 van de twintigste eeuw hebben ingezet, een zeker voorzetting kenden tijdens de oorlog en na de Nederlandse capitulatie verder ontwikkelde.⁹

Een ander boek dat voldoet aan de oproep van Blom is *Grijs Verleden* van de Nederlandse schrijver en historicus Chris van der Heijden. Van der Heijden bespreekt in zijn boek het handelen van de Nederlandse bevolking ten tijde van de Duitse bezetting. Ook beweegredenen van Nederlanders om al dan niet tot de NSB toe te treden worden in dit boek bekeken. De auteur komt tot de conclusie dat het merendeel van de Nederlandse bevolking zich in de Tweede Wereldoorlog bewoog in een grijs gebied tussen goed en fout.¹⁰

Om deze biografie meer te laten zijn dan alleen een uiteenzetting van een overvloed aan feitenmateriaal en met de aanbevelingen van Blom in het achterhoofd, heb ik getracht het handelen van De Kock van Leeuwen in een bredere context te plaatsen. Chris van der Heijden laat zien dat de beweegredenen van De Kock van Leeuwen om lid te worden van de NSB niet uniek waren. Dat de periode 1940-1945 niet op zichzelf staat, maar een continuïteit of overeenkomstigheid laat zien met voorafgaande perioden blijkt ook uit het leven van De Kock van Leeuwen. Het handelen van De Kock van Leeuwen ten tijden van de Tweede

---

⁶ Ibidem 108-111.

⁷ Ibidem 124-127

⁸ Mark Mazower, *Hitler's empire. Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008), passim.

⁹ J.C.H. Blom, 'De Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse samenleving: continuïteit en verandering', in: *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930 – 1950* (Den Haag 1989) 164 – 183.

¹⁰ Chris van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).

Wereldoorlog was in zekere zin een voortzetting van gevoelens en ideeën die hij al voor de oorlog beleefde en had.

Deze biografie is onderverdeeld in drie hoofdstukken. Alvorens dieper in te gaan op het leven van De Kock van Leeuwen in oorlogstijd, ga ik in het eerste hoofdstuk globaal in op zijn levensloop. De Kock van Leeuwen was meer dan een NSB'er: voor de oorlog heeft hij ook andere activiteiten ontplooit en een visie opgebouwd die het vermelden waard is, temeer daar het een beter inzicht geeft in zijn handelen in oorlogstijd. In het tweede hoofdstuk behandel ik de vraag waarom De Kock van Leeuwen overgegaan is tot lidmaatschap van de NSB. Welke aspecten van het nationaal-socialisme spraken hem aan en welke kansen bood deze ideologie voor Nederland en Europa?

De NOC en de rol die De Kock van Leeuwen binnen deze organisatie speelde staat centraal in het derde hoofdstuk. Waarom steunde De Kock van Leeuwen de plannen tot kolonisatie van Oost Europa en in hoeverre had de rol die De Kock van Leeuwen zag voor Nederland bij de oostkolonisatie te maken met het verlies van Nederlands-Indie als kolonie?

Als laatste wil ik opmerken dat de kolonisatie onder leiding van de Nazi-Duitsland plaatsvond in Oost-Europa, met name in de gebieden die tegenwoordig aangeduid worden als de voormalige Sovjet landen. Dit gebied wordt in de tekst vaak aangeduid met de term Oostland, of de Duitse variant *Ostland*, hier en daar volsta ik met 'het oosten.' Met al deze begrippen wordt verwezen naar hetzelfde gebied in Oost-Europa.

Hoofdstuk 1 – Het leven van De Kock van Leeuwen

In dit eerste hoofdstuk wil ik beknopt de levensloop van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen behandelen. Een volledige beschrijving van de handel en wandel van De Kock van Leeuwen, roepnaam Frits, zal dit niet worden. Ik zal mij vooral richten op de activiteiten van De Kock van Leeuwen die mijns inziens van belang zijn voor een beter begrip van de twee hierna volgende hoofdstukken. Dat wil zeggen dat ik mij toe zal spitsen op de bezigheden van De Kock van Leeuwen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Hoewel De Kock van Leeuwen in 1920 promoveerde in de rechten¹¹ was hij eerst en vooral koopman. Althans, dit is de professie die in het grootste deel van de gevallen ingevuld staat achter het vakje ‘beroep’ op de tientallen formulieren, registratiekaarten en andere papieren die zich in zijn strafdossier bevinden.¹² Dit koopmanschap bestond in werkelijkheid voornamelijk uit bestuursfuncties die De Kock van Leeuwen had. Hij was directeur van tenminste drie N.V.’s¹³ die actief waren in de handel met Nederlands-Indië;¹⁴ van een vierde Naamloze Vennootschap, de Cultuurmaatschappij Tjitamboer was hij commissaris. De belangen van handelaren in Indische producten vertegenwoordigde hij door de uitoefening van zijn functie als secretaris-penningmeester van de Vereeniging van Thee-importeurs.¹⁵

Wat betreft bedrijven die actief waren in de handel en productie van producten uit Nederlands-Indië, worden cultuurmaatschappijen en handelsmaatschappijen onderscheiden. De meeste landbouwondernemingen in Nederlands-Indië vielen onder beheer van een cultuurmaatschappij, de hoofdkantoren van deze maatschappijen waren grotendeels gevestigd in Amsterdam. Handelsmaatschappijen waren vooral actief in de import (en in mindere mate de export) van goederen uit Nederlands-Indië, dat een grote markt kende voor producthandel.¹⁶ Uit de door mij bestudeerde stukken kan helaas geen helder beeld

---

¹¹ ‘Afscheidsvergadering van de Kamer van Koophandel. Rede van de voorzitter’, *De Telegraaf*, 31 maart 1942, 2; ‘Nieuwe voorzitter van Amsterdamsche Kamer van Koophandel’, *Haarlem’s Dagblad*, 23 oktober 1941, 1.

¹² Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatcourant (9-1101929); Machtiging van politie Heemstede tot het voorhanden hebben van vuurwapenen, t.n.v. De Kock van Leeuwen; Rapport, opgesteld door Brigadier van Politie J.C. Last (9 november 1946); Stamkaart NSB t.n.v. De Kock van Leeuwen (1936); allen NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹³ Het betreft de naamloze vennootschappen nv’s: N.V. exploitatie Maatschappij Het Hof van Holland; N.V. Cultuur Maatsschappij Tjilangkap; N.V. Holland-Dakota Landbouw Cy.

¹⁴ Een artikel in Het Haarlem’s dagblad van 23 oktober 1941 wordt melding gemaakt van een vijftal cultuurondernemingen waar De Kock van Leeuwen directeur van is. De overige twee ondernemingen ben ik echter nergens anders tegengekomen.

¹⁵ Verzoekschrift namens De Kock van Leeuwen door mr. G.J. Roes (25 juni 1948) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹⁶ J. van der Zwaag, *Verloren tropische zaken. De opkomst en ondergang van de Nederlandse handel- en cultuurmaatschappijen in het voormalige Nederlands-Indië* (Meppel 1991) 220.

opgemaakt worden van de exacte activiteiten die De Kock van Leeuwen ontplooidde voor cultuur- en handelsmaatschappijen.

De vooroorlogse jaren

De Kock van Leeuwen werd op 11 maart 1885 geboren in Den Helder. Na het succesvol doorlopen van het gymnasium ging hij rechten studeren in Leiden. In 1923 trad hij in het huwelijk met zijn vier jaar jongere verloofde, Jonkvrouwe Marie Louise Frederique van Benthem van den Bergh. Samen betrokken zij een huis op de Overboschlaan 24 in Heemstede, alwaar zij tot de bevrijding in 1945 zijn blijven wonen. Uit het huwelijk van Frits en Marie kwamen twee kinderen voort: Marie Frédérique Marguerite en Margriet Janne Minette.¹⁷

Tijdens de Eerste Wereldoorlog is De Kock van Leeuwen vrijwillig in dienst getreden van het Nederlandse leger, dat hij op 19 maart 1919 verliet als reserve luitenant.¹⁸ Vanaf 1922 vervulde De Kock van Leeuwen de positie van adjunct-secretaris van de Nederlandsche Reedersvereniging. Ten tijde van het uitoefenen van deze functie publiceerde hij de *Maritime Code of the Netherlands*.¹⁹ In 1927 beëindigde hij deze functie om als firmant in dienst te treden bij de firma De Kock van Heel te Amsterdam, later firma De Kock en Co. genoemd. Deze firma voerde de directie over verschillende Indische cultuurondernemingen.²⁰

De oorlogsjaren

In 1936 trad De Kock van Leeuwen toe tot de NSB en met een korte onderbreking van juni 1939 tot november 1940 blijft hij hiervan tot 1943 lid. Tijdens de bezettingsjaren vervulde De Kock van Leeuwen verschillende bestuursfuncties in economische overheidsorganisaties: hij werd voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam; lid van de Raad van Toezicht van de Hollandsche Buitenlandbank; lid van de Raad voor het Bedrijfsleven, sectieleider van het Economisch Front en lid van de raad van commissarissen van de Nederlandsche Oost Compagnie.

---

¹⁷ Uittreksel bevolkingsregister (9-10-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹⁸ 'Nieuwe voorzitter van Amsterdamsche Kamer van Koophandel', *Haarlem's Dagblad*, 23 oktober 1941, 1; Reactie de Kock van Leeuwen op overwegingen Hooze Autoriteit (12 augustus 1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹⁹ F.W.A. de Kock van Leeuwen, *Maritime Code of the Netherlands : second book of the Netherlands Commercial Code, as recently revised and operative from the 1st of February, 1927* (Den Haag 1927).

²⁰ Knipsel NRC (23-10-1941) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

In oktober van het jaar 1941 verving De Kock van Leeuwen de heer H. Crone, die eind 1940 om gezondheidsredenen al afgetreden was, als voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in Amsterdam.²¹ Dit voorzitterschap bracht andere bestuursfuncties met zich mee, zoals die van sectieleider Koloniale Producten en sectieleider Kamers van Koophandel van het Economisch Front.²² Het Economisch Front was een op 24 augustus 1940 opgerichte stichting die zichzelf tot doel had gesteld het Nationaal-socialistisch gedachtegoed onder ondernemers te verspreiden. De vorming van een nationaal-socialistische volkshuishouding was het einddoel van deze stichting.²³ Over de sectie Kamers van Koophandel zegt Mr. G.M. Greup, secretaris van de Kamer van Koophandel Amsterdam: ‘Genoemde sectie [sectie KvK van het economisch front] heeft op mij steeds den indruk gemaakt van een volkomen inhoudsloos begrip, een façade van wat paperassen, waarachter niets wezenlijks zich bevond.’²⁴

Ook was de Kock van Leeuwen lid van de Raad voor het Bedrijfsleven. De in 1942 ingestelde Raad voor het Bedrijfsleven was een adviescollege voor de staat en voor de organisatie van het bedrijfsleven ten aanzien van economische vraagstukken. Daarnaast had de Raad het toezicht op de bedrijfsorganisaties en de Kamers voor Koophandel en Fabrieken. Hoewel de Raad formeel geen toporgaan van het Nederlandse bedrijfsleven was, ontwikkelde hij zich in de praktijk meer en meer als zodanig. Het zwaartepunt van de betekenis van de Raad lag in het overleg met de Nederlandse overheidsinstanties. Voorzitter van deze Raad was de heer H.L. Woltersom.²⁵

Na de oorlog

Op 10 mei 1945, om kwart voor drie in de middag is F.W.A. De Kock van Leeuwen aangehouden in zijn woonplaats Heemstede. Zes dagen later is hij na zijn eerste verhoor formeel in arrest gesteld door de Politieke Opsporingsdienst Heemstede-Bennebroek.²⁶ Anderhalf jaar later, op 19 november 1946, moet De Kock van Leeuwen voor het eerst voor

---

²¹ Knipsel NRC (23-10-1941) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; ‘Nieuwe voorzitter van Amsterdamsche Kamer van Koophandel’, *Haarlem's Dagblad*, 23 oktober 1941, 1.

²² Procesverbaal openbare zitting Tribunaal Haarlem (19-06-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

²³ W.O.A. Kosten en H.J. von Brucken-Fock, *Het bedrijfsleven in dienst der volksgemeenschap* (Amsterdam 1940) 1-2.

²⁴ Brief van secretaris KvK mr. G.M. Greup aan mr. O.G. Veenstra (9-11-1936) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

²⁵ Archiefbeschrijving Nationaal Archief, Den Haag, Raad voor het Bedrijfsleven, 1940-1945, nummer toegang 2.06.041.

²⁶ Proces verbaal aanhouding De Kock van Leeuwen door Politieke Opsporingsdienst Heemstede-Bennebroek (11-12-1945) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

de tweede kamer van Het Tribunaal voor het arrondissement Haarlem verschijnen. De Kock van Leeuwen wordt er onder meer van beschuldigd dat hij vanaf omstreeks 1935 tot 30 augustus 1943 lid van de NSB is geweest; dat hij werkzaam is geweest voor organisaties verwant aan de NSB; ‘hulp en steun heeft verleend aan of heeft trachten te verleenen aan den vijand en diens handlangers’ en ‘openlijk heeft doen blijken van ingenomenheid met den vijand.’²⁷

Op 3 december 1946 volgt de uitspraak van de tweede kamer van Het Tribunaal. De Kock van Leeuwen wordt schuldig bevonden en veroordeeld tot een vrijheidsstraf en een boete, hem wordt het recht ontnomen om openbare ambten te bekleden en te dienen bij de gewapende macht, ook wordt hij uit het kiesrecht gezet.²⁸ Deze uitspraak van Het Tribunaal wordt echter niet goedgekeurd door de Hoge Autoriteit te Amsterdam, die acht de straf die De Kock gekregen heeft niet zwaar genoeg²⁹ en verwijst de zaak op 9 mei 1947 door naar de derde kamer van Het Tribunaal van het arrondissement Haarlem.³⁰

Uiteindelijk zijn er drie openbare zittingen van de derde kamer voor nodig geweest -op 3 juni, 24 juli en 7 augustus van het jaar 1947- voordat Het Tribunaal opnieuw uitspraak doet. In tegenstelling tot de wens van de Hoge Autoriteit valt de straf van De Kock van Leeuwen lager uit dan in de eerste uitspraak: de ontzetting uit het recht om openbare ambten te bekleden en om te dienen bij de gewapende macht wordt teruggedraaid.³¹ Omdat De Kock van Leeuwen lang genoeg in ‘voorarrest’ gezeten heeft, wordt hij nadat Het Tribunaal uitspraak heeft gedaan direct in vrijheid gesteld. Op 7 augustus 1947 wordt De Kock van Leeuwen vrijgelaten uit fort Penningsveer.³²

De zaak is hiermee echter nog niet afgelopen voor De Kock van Leeuwen. Onderdeel van zijn straf was dat veertigduizend gulden van het vermogen van De Kock van Leeuwen verbeurd verklaard werd. Deze maatregel zorgde er voor dat de koopman, die altijd een redelijk vermogend man was geweest, na de oorlog berooid achterbleef. Hier kwam nog bij dat hij door zijn NSB verleden niet terug kon treden in het bestuur van de verschillende

---

²⁷ Dagvaarding de Kock van Leeuwen voor Tribunaal Haarlem (4-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

²⁸ Uitspraak Tribunaal Haarlem, 2de kamer (3 december 1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

²⁹ Besluit Hoge Autoriteit (01-05-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³⁰ Verwijzingsbriefje van Hoge Autoriteit (9-5-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³¹ Uitspraak Tribunaal Haarlem, 3de kamer (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³² Akte van invrijheidsstelling (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

maatschappijen waar hij voorheen werkzaam was geweest. Wat volgde was een juridische touwtrekkerij tussen de Hoge Autoriteit, de curatoren van De Kock van Leeuwen, het Nederlands Beheersinstituut en verschillende advocaten. Naar aanleiding van een bezoek van de Kock van Leeuwen aan hem, schrijft de voorzitter van de derde kamer, de heer C.E. Muller een brief aan J. Verdam, president van het gerechtshof en Hoge Autoriteit te Amsterdam. In deze brief verzoekt Muller Verdam om de veroordeelde de kans te geven zijn verzoekschrift tot het verlagen van het bedrag van de verbeurd verklaring persoonlijk aan de president van het gerechtshof te mogen toelichten. ‘... omdat ik uit het gesprek met dezen ex-beschuldigde inderdaad den indruk heb gekregen, dat hij wel in grote moeilijkheden verkeert en dat de “weg terug” voor hem verre van gemakkelijk is.’³³

Aan de eindeloze discussies, brieven, verzoekschriften en rapporten komt in 1953 een einde als de toenmalige minister van justitie besluit tienduizend gulden van de verbeurdverklaring aan De Kock van Leeuwen te restitueren.

---

³³ Brief C.E. Muller aan J. Verdam (28-10-1948) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Hoofdstuk 2 – De Kock van Leeuwen en de NSB

Op 17 maart 1936 werd De Kock van Leeuwen lid van de Nationaal Socialistische Beweging.³⁴ Om onduidelijke redenen heeft hij dit lidmaatschap op 12 juni 1939 opgezegd, om zich in de herfst van 1940 weer opnieuw in te laten schrijven op de ledenlijst van de NSB.³⁵ De vraag waarom De Kock van Leeuwen tot dit lidmaatschap is overgegaan staat in dit hoofdstuk centraal.

Om hier een antwoord op te kunnen geven heb ik ten eerste gekeken naar De Kock van Leeuwens eigen antwoord op deze vraag. In reacties en commentaar op de beschuldigingen van Het Tribunaal der Bijzondere Rechtspleging verantwoordt De Kock van Leeuwen zijn lidmaatschap van de NSB en zijn steun aan het nationaal-socialistische gedachtegoed. Ook zijn advocaat, de heer O.G. Veenstra, gaat in zijn verweer op de tenlastelegging van het Tribunaal uitgebreid in op de beweegredenen van- en de omstandigheden waarin en waardoor De Kock van Leeuwen lid werd van de NSB. Deze naoorlogse verklaringen heb ik afgezet tegen de inhoud van bronnen uit de jaren 1940-1945: toespraken van De Kock van Leeuwen, brieven, en beleidsstukken- op deze manier probeer ik een zo'n waarheidsgetrouw mogelijk beeld te schetsen van de redenen waarom De Kock van Leeuwen zijn heil zocht bij het nationaal-socialisme.

De Kock van Leeuwen en zijn NSB lidmaatschap

Door het Tribunaal der bijzondere rechtspleging is de Kock van Leeuwen veroordeeld voor onder meer zijn NSB-lidmaatschap en hulp aan de vijand.³⁶ In de stukken betreffende de behandeling van De Kock van Leeuwens zaak door de derde kamer van het Tribunaal valt veel te lezen over intenties van De Kock van Leeuwen aangaande zijn lidmaatschap van de NSB; telkens wordt er de nadruk op gelegd dat De Kock van Leeuwen dacht het Nederlandsche belang zo goed mogelijk probeerde te vertegenwoordigen en dat het NSB-lidmaatschap daarbij haast onontbeerlijk was. Dat hij waarlijk dacht dat het nationaal-socialisme een oplossing bood voor de verslechterde omstandigheden waarin ook Nederland

---

³⁴ Over de datum van het lidmaatschap van DKVL geven verschillende bronnen verschillende datums. In de inleiding van het eerste deel van de correspondentie met RvT wordt bij de personalia over DKVL vermeld dat hij al sinds 1933 lid is van de NSB; in de tenlastelegging van de tweede- en derde kamer van het Tribunaal wordt het jaar 1935 genoemd. In het strafdossier van DKVL is echter een NSB kartotheek kaartje aanwezig dat 17 maart 1936 als inschrijvingsdatum noemt.

³⁵ Afschrift brief van hoofd van afdeling I van de NSB aan kringadministrateur van kring 49 van NSB (4-11-1940) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³⁶ Uitspraak Tribunaal Haarlem, 3de kamer (7-08-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

in de jaren '30 van de twintigste eeuw beland was. Zelfs de gevangenis predikant die De Kock van Leeuwen in het najaar van 1946 bezocht op het Sectorpark Halfweg waar hij gevangen zat schrijft in een brief aan het hoofd van de Politieke Recherche Afdeling over de gevangene: 'Ik ben ervan overtuigd, hoe ingewikkeld zijn zaak ook is, dat hij een van de weinige NSB'ers is, van wien ik de verzekering durf te geven, dat hij het goed gemeend heeft met zijn volk en door overdreven idealistische inzichten zich tot de beweging [De NSB, mvdv] aangetrokken heeft gevoeld.'³⁷ Ook de ruim twintig verklaringen van werknemers, collega's en kennissen van De Kock van Leeuwen getuigen van een idealistisch, serieus, oprecht, eerlijk man met zuivere bedoelingen. Maar is het niet inherent aan een ideologie, dat de aanhangers ervan een ideaal nastreven en doorgaans zuivere intenties hebben om dat ideaal ook te bereiken?

Voordat ik verder inga op de vraag welke kansen het nationaal socialisme volgens De Kock van Leeuwen bood, wil ik wel benadrukken dat ondanks, of juist dankzij zijn kennelijk goede bedoelingen, De Kock van Leeuwen goed ingevoerd was in de organisatie van de NSB en dat hij kon profiteren van de voordelen die het NSB-lidmaatschap met zich meebracht. Naast het feit dat hij in tal van door de Duitsers opgerichte of aan Duitsland verwante organisaties werkzaam was, speelde zijn NSB-lidmaatschap ook een rol in de rest van zijn leven. Op 20 november 1942 werd De Kock van Leeuwen benoemd tot persoonlijk adviseur van A.A. Mussert, leider van de NSB.³⁸ De Kock van Leeuwen doneerde aan het nationaal-socialistisch georiënteerde zangfeest³⁹ evenals aan de Duitse Weermacht aan het Oostfront.⁴⁰ Als sympathisant van de vijand mocht hij twee radio's bezitten⁴¹ een ook zijn dubbelloopjachtgeweer hoefde hij niet in te leveren⁴². De beide dochters van De Kock van Leeuwen hebben tenminste tien maanden verbleven op de boerderij van de NSB burgemeester J.J. Dijkhuis in het Noord-Groningse Ulrum.⁴³ Ook werd het huis aan de Overboschlaan in

---

³⁷Brief van Ds. J.W.P. Le Roy aan hoofd PRA (18-10-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³⁸Afschrift besluit van A.A. Mussert tot benoeming De Kock van Leeuwen als zijn adviseur (22-11-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

³⁹Afschrift brief van secretaris van de stichting nationaal zangfeest aan De Kock van Leeuwen (13-08-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴⁰Oorkonde t.n.v. De Kock van Leeuwen (24-12-1941) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴¹Verklaring werkgemeenschap Haarlem (27-05-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴²Goedkeuring bezit jachtwapen door Der Reichskommissar für die besetzten Niederländischen gebiete. Der beauftragte für die provinz Nordholland (26-07-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴³Brief van dochter Kock van Leeuwen aan ouders (5-9-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; Brief van dochter Kock van Leeuwen aan ouders (9 juli 1944) NL-HaNA,

Heemstede, waar De Kock van Leeuwen met zijn gezin woonde, begin 1943 vrijgesteld van ontruiming op basis van zijn lidmaatschap van de NSB.⁴⁴

Onvrede over het maatschappelijk klimaat

Dat De Kock van Leeuwen zich aangetrokken heeft gevoeld tot het nationaal-socialisme kwam voor een groot deel voort uit zijn onvrede en zorgen over de sociaal-economische toestand waarin Nederland zich in de jaren 1930 bevond. In het pleidooi voor de derde kamer van het Tribunaal in Haarlem stelt de advocaat O.G. Veenstra dat De Kock van Leeuwen zich ergerde aan de onverschilligheid die er in Nederland bestond ten aanzien van sociale wantoestanden, zoals de hoge werkloosheid en aan de gezagsverslapping. Toen De Kock van Leeuwen tijdens de Eerste Wereldoorlog vrijwillig diende in het leger, verfoeide hij de slappe geest die daar volgens hem heerste. Een teken van de ontbindende invloeden waaraan Nederland bloot stond zag hij in het bezoek van koningin Juliana aan Amsterdam in 1928, zijn vrouw en kind stonden de majesteit toe te juichen temidden van arbeiders die met gebalde vuist op de dam protesteerden. De Kock van Leeuwen heeft toen eerst geprobeerd zijn steentje bij te dragen aan een mentaliteitsverandering in Nederland door zitting te nemen in het bestuur van de Amsterdamse afdeling van het Verbond voor Nationaal Herstel.⁴⁵ Het VNH was een in 1933 opgerichte beweging die in het politiek spectrum geplaatst kan worden tussen autoritair-conservatisme en fascisme. Het VNH was geen politieke partij, maar wel een beweging die in haar oprichtingsjaar meedeed aan de Tweede Kamerverkiezingen.⁴⁶ De strijd die de VNH voerde tegen zaken die de kracht van het vaderland ondermijnden, zoals het bolsjewisme, het slappe koloniale beleid en het antimilitarisme moeten De Kock van Leeuwen aangesproken hebben. In 1935 nam De Kock van Leeuwen echter afscheid van de VNH, omdat hij in deze beweging de hervormende kracht miste.⁴⁷

In het daarop volgende jaar sloot De Kock van Leeuwen zich aan bij een andere beweging, de NSB. Het NSB programma met de leuzen ‘godsvertrouwen, liefde voor volk en vaderland, eerbied voor den arbeid en krachtig gezag’ sloot volgens het naoorlogse pleidooi

---

Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.; P.D. van den Burg (ed.), *Tweede Wereldoorlog: meidagen 1940 in De Marne* (Bedum 2004) 89.

⁴⁴ Proces verbaal van aanhouding Politieke Opsporingsdienst Heemstede-Bennebroek (11-12-1945) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴⁵ Pleitnota mr. A.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁴⁶ K.P.S.S. Vossen, ‘Verbond voor Nationaal Herstel’ (Versie 2003), http://www.inghist.nl/pdf/kpp/verbond_voor_nationaal_herstel.pdf (3 april 2011).

⁴⁷ Pleitnota mr. A.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

van zijn advocaat precies aan bij zijn ‘gevoel van onbevredigdheid met toen heerschende toestanden.’⁴⁸

De Kock van Leeuwen was niet de enige op wie deze leuzen aantrekkingskracht hadden. Het ledental van de NSB kende in 1936 een behoorlijke toename: 33.000 leden in 1935 tegenover 52.000 in 1936.⁴⁹ Behoeftte aan een sterker gezag, meer leiding en een uitweg uit economisch onzekere tijden waren voor veel Nederlanders redenen om toe te treden tot de Nationaal Socialistische Beweging.⁵⁰ Een diepere onvrede over de maatschappij werd in de jaren '30 van de vorige eeuw door een brede laag in de bevolking gevoeld. De nog betrekkelijk jonge democratie als ideale staatsvorm werd ter discussie gesteld door groepen aan de buitenzijde van het politieke spectrum, met name door communisten en fascistten. De economische malaise en politieke onrust in Europa zorgden er voor dat deze stemmen voor een andere staatsinrichting gehoor vonden bij een deel van de burgerbevolking. Industrialisatie, urbanisatie en de Eerste Wereldoorlog hadden er voor gezorgd dat de Nederlandse maatschappij veranderende. De klassen maatschappij maakte ruimte voor een meer egalitaire samenleving, traditionele rolpatronen –zoals de positie van de vrouw- werden steeds meer afgebroken of ten minste ter discussie gesteld. Deze modernisering zorgde voor zorgen.⁵¹ Deze zorgen uitten zich onder meer in het onder druk komen staan van de bestaande maatschappelijke structuur van verzuiling: een roep om eendracht en gemeenschapszin ontstond. Tekenend voor deze ontwikkeling is de komst van de in 1938 opgerichte Beweging versterking Nederlandsche Gemeenschap. Deze beweging zag het gebrek aan nationale samenwerking als oorzaak van de wankelende staat van de Nederlandse maatschappij in de jaren 1930 en probeerde de ‘nationale gedachte’ meer inhoud te geven.⁵² De historicus Jan Bank onderscheidt in de beweging naar eenheid, die eind jaren '30 waargenomen kan worden vier aspecten: ‘het sociaal-psychologisch aspect van de gemeenschapszin, het economische aspect van de corporatieve ordening van het tot dusver in beginsel vrije spel der sociaal-economische krachten, het verschijnsel van een cultureel nationalisme en volkseenheid als politiek ideaal.’⁵³ Deze aspecten zijn ook terug te vinden in het denken van De Kock van Leeuwen.

De roep om gemeenschapszin en volkseenheid wordt ook door De Kock van Leeuwen geuit. Kritiek op het materialisme en het individualisme uit hij in zijn in 1940 verschenen

---

⁴⁸ *ibidem*.

⁴⁹ Van der Heijden, *Grijs verleden*, 186.

⁵⁰ *Ibidem* 187.

⁵¹ P. de Rooy, de *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Haarlem 2002) 173.

⁵² P. de Rooy, ‘Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913-1949’, in: R. Aerts e.a. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 230.

⁵³ J. Bank, *De opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978) 9.

essay *Het koloniale bedrijfsleven in den nieuwe tijd*. De maatschappelijke betekenis van geld werd volgens De Kock van Leeuwen overschat door alle werklozen, zonder daar een tegenprestatie voor te vragen, financieel te ondersteunen. Ook de bedachtzaamheid die in vaderlandse volgens de schrijver in de Nederlandse volksaard ingebakken zit, is onder invloed van ‘langdurigen materieelen welstand’ ontaard in een staat van lethargie.⁵⁴ In zijn openingsrede van het jaar 1942 voor de Kamer van Koophandel Amsterdam spreekt De Kock van Leeuwen zijn dankbaarheid uit voor het feit dat Nederland uit zijn door materialistische belangen ingestelde levenshouding is gewekt. In dezelfde toespraak merkt hij op dat de oorlog een einde heeft gemaakt aan het toenemend individualisme in Nederland: ‘... hoe, uit den nood geboren, het zwaartepunt van het *ik* verlegd wordt naar het *wij*. Deze noodgedwongen terugdringing van het egoïsme uit de weeldetijd schrijdt voort ...’⁵⁵ In eerder genoemd essay beticht hij ook de Nederlandse gezagdragers in niet mis te verstane woorden van een te individualistische houding:

‘Het [het Nederlandse volk, mvdv] werd in zijn, door uiterlijken welstand veroorzaakte geestelijke verslapping gestijfd door hen, die juist in een andere richting leiding hadden moeten geven, doch die het -van hun geestesgesteldheid uit terecht-zoo heerlijk vonden om *in* Nederland te *leven* en dit nu bij herhaling verkondigden. Zij, die zoo spraken, gaven daarmee blijk zich nauwelijks bestanddeel te voelen van het Nederlandsche volk zèlf, zich niet met dat volk verbonden te weten, doch zich nog te stellen op den ouden individualistische levenskijk, vaak minder dan in vroeger jaren getemperd door individueel verantwoordelijkheidsgevoel en besef, dat juist uit een hooge positie een zware verplichting voortvloeit tegenover het eigen volk. Men bekommerde zich in sommige gevallen meer om de rechten aan een hooge plaats verbonden, dan om de plichten, die daaruit tegenover het eigen volk voortvloeiden.’⁵⁶

Zorgen over de Nederlandse economie

Naast een algemene ontevredenheid die er bij De Kock van Leeuwen bestond over de vaderlandse maatschappij, maakte De Kock van Leeuwen zich vooral zorgen over de staat van de Nederlandse economie. De belangrijkste motivatie van De Kock van Leeuwen om zich

---

⁵⁴ F.W.A. de Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven in den nieuwen tijd* (Amsterdam 1940) 1.

⁵⁵ F.W.A. de Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam bij de intrede van het jaar 1942* (Amsterdam 1942) 4.

⁵⁶ Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven* 1.

bij de NSB aan te sluiten kan naar mijn mening gezocht worden in de kansen die het nationaal-socialisme en samenwerking met Duitsland boden voor de Nederlandse economie.

Net als de rest van de wereld had ook de Nederlandse economie in de jaren '30 van de vorige eeuw te maken met een depressie. De werkloosheid liep hoog op, export nam af. Het is niet verwonderlijk dat De Kock van Leeuwen, handelaar en ondernemer, zich hier voor de oorlog al zorgen over maakte. Dat Nederland in de jaren '30 nooit geheel uit deze economische depressie raakte had voor een deel te maken met het streven van het Nazi-regime in Duitsland naar een autarkische, zelfvoorzienende economie. De Nederlandse- en Duitse economie waren namelijk al sinds het midden van de negentiende eeuw nauw met elkaar verbonden en de Nederlandse economie was voor een deel afhankelijk van die van Duitsland.⁵⁷ Daarnaast achtte De Kock van Leeuwen Nederlands-Indië van groot belang voor de Nederlandse economie, het bezit van de kolonie zag hij als een van de grootste bronnen van de oude Nederlandse welvaart. Hierover zegt hij in zijn in 1940 verschenen essay over het koloniale bedrijfsleven:

‘Waarom traden de verzuimen in het gevoerde Regeeringsbeleid niet schriller aan den dag en werd onze zwakte van geest verdoezeld? Waaraan ontleende ons kleine land de mogelijkheid om een bevolking van 8 à 9 miljoen bij een beheer, dat de innerlijke kracht miste om de groote problemen van dezen tijd op te lossen of richting te geven, nog op zulk een grooten voet te doen leven? Daarop is maar één antwoord en dat luidt: voor een groot deel door Indië en onze daar ten toon gespreide energie. ... Al het meerdere wat ons volk genoot, kwam voort door, of liever uit ons Indische bezit.’⁵⁸

Al in 1939, toen Frankrijk en Engeland de oorlog verklaarden aan Duitsland, werd de verbinding tussen Nederland en Indonesië verbroken.⁵⁹ Dit was voor De Kock van Leeuwen aanleiding om nog harder te pleiten voor een hervorming van de economische structuur van Nederland.

In de publicatie ‘Het koloniale bedrijfsleven in den nieuwe tijd,’ doet de Kock van Leeuwen niet alleen suggesties voor een nieuwe vormgeving van de koloniale handel, hij levert ook kritiek op de wijze waarop de Nederlandse economie ingericht is. Naar de mening van de Kock van Leeuwen werd de productie-politiek in Nederlands-Indië bepaald door beperking van de productie en uitvoer, om het aanbod te verminderen en zo de prijzen op peil te houden. Een kwalijke ontwikkeling voor de pioniersgeest en ondernemingszin van de

---

⁵⁷ H.A.M. Klemann ‘De Nederlandse economie tijdens de Tweede Wereldoorlog’, *Tijdschrift voor geschiedenis* 1 (1997) 3-40, 13.

⁵⁸ Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven* 2.

⁵⁹ Van der Zwaag, *Verloren tropische zaken* 237.

koloniale handelaren en producenten. Het loslaten van de vrijhandelsgedachte zou volgens de Kock van Leeuwen een oplossing zijn geweest om de afzetmarkt voor koloniale producten te vergroten, waardoor ook de productie in volume toe zou kunnen nemen. Het achterland van Nederland, -en daarmee wordt vooral bedoeld op Duitsland- zou een goede afzetmarkt voor Nederland kunnen zijn. De focus op geldwinst en vrijhandel moest daarbij wel losgelaten worden om handel te drijven met een autarkische economie. Goederenruil zou een oplossing geweest zijn om ook Duitsland als afzetmarkt voor Indische producten te openen:

‘Duitsland wilde niets liever dan zijn producten aan ons leveren, doch wilde niet, althans zoo min mogelijk, betalen in geld wat wij weer elders zouden besteden. En wij wilden geen maatregelen nemen, om onzen invoer doelbewust en voor zoover in dit kader noodig, uit Duitsland te betrekken.’⁶⁰ Zijn betoog over wat er fout is gegaan ten aanzien van de Indische economische politiek vat De Kock van Leeuwen als volgt samen: ‘... dat de afzet onzer koloniale producten ... in den knel is geraakt was wegens den strijd tusschen twee economische stelsels, die zich zeer beknopt laten onderscheiden als gericht op *geldwinst* of op *redelijke belooning van noodzakelijke prestatie*; om het nog anders te zeggen *gezond geld is primair of eerst een gezond economische verkeer*.’⁶¹ Wat betreft de toekomst gaat De Kock van Leeuwen er in 1940 nog van uit de Nederlandsch-Indië voor het moederland behouden blijft en dat de uitvoer en productie van koloniale producten na de oorlog weer hervat zal worden. Het bondgenootschap dat Japan en Duitsland in december 1941 met elkaar sloten, sterkt hem in deze gedachte. Hij ziet een groot Europa voor zich, onder Duitse leiding. Nederland zou daarin een zelfstandige, gelijkwaardige staat zijn die als gevolg van haar ligging en ‘ras-verwantschap met Duitsland’ een schakel kon vormen tussen de geïndustrialiseerde gebieden met ‘enorme potentieele behoefte’ en de agrarische landen - waaronder Indonesië- onder Nederlands bewind.⁶² Zoals hierboven al genoemd is de wens tot hervorming van het economisch leven ook door Jan Bank gesignaleerd als een van de aspecten, behorende bij de vernieuwingsgedachte die eind jaren 1930 in Nederland valt waar te nemen.⁶³ Het vrije spel van sociaal-economische krachten moest getemd worden. Met zijn ageren tegen het kapitalisme en de vrije markt zet De Kock van Leeuwen hier in de oorlog een gedachte voort die zijn kiem al in de jaren ’30 had liggen. In het klein wordt hier een voorbeeld gegeven van continuïteit tussen de vooroorlogse periode en de oorlog zelf. In de inleiding van deze biografie is de historicus Blom aangehaald die in een van zijn artikelen

---

⁶⁰ Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven* 7.

⁶¹ Ibidem 7-8.

⁶² Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven* 9.

⁶³ Bank, *De opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging* 9.

wijst op ontwikkelingen die al voor de oorlog op gang zijn gekomen en zich voorzette in jaren 1940-1945 om daarna uitgekristalliseerd te worden. Hiermee bestrijdt hij de opvatting dat de oorlog als fundamentele breuk in de vaderlandse geschiedenis gezien moet worden. Op economisch vlak ziet Blom de opkomst van sociale welvaartsstaat in de jaren 1950 niet als een totaal uit de lucht gevallen fenomeen of een direct uitvloeisel van de oorlogsjaren. De economische politiek bleef, net als in de jaren '30 gericht op 'een ondernemingsgewijze productie met een overwegend vrij marktmechanisme en vrije keuze van consumptie'⁶⁴ De wijziging die in het economisch bestel plaatsvonden moeten volgens Blom vooral gezien worden als reactie op de depressie van de jaren '30, de bijbehorende werkloosheid, zorgen over de effecten van de bevolkingstoename en het wegvallen van de economische mogelijkheden in Indonesië.⁶⁵ Opvallend is dat deze drie zorgen ook door De Kock van Leeuwen geuit worden. Economische stagnatie en werkloosheid als oorzaken voor het verlangen van De Kock van Leeuwen naar economische hervorming zijn hier al uitvoerig aan bod gekomen, in hoofdstuk drie wordt nader ingegaan op de angst voor overbevolking en het verlies van Nederlands-Indië als redenen voor aanpassing van de economische- en maatschappelijke orde.

Een groot Europa

Als De Kock van Leeuwen ter ere van zijn benoeming als voorzitter van de Amsterdamse Kamer van Koophandel op 11 november 1941 een toespraak houdt in de openbare vergadering van de kamer, is het besef tot hem doorgedrongen dat Nederlands-Indië hoogstwaarschijnlijk voor Nederland verloren is gegaan.⁶⁶ Zijn visie met betrekking tot een vernieuwde economische orde is echter blijven bestaan. Herhaaldelijk spreekt De Kock van Leeuwen in dit verband over het tot stand brengen van een Groot Europa. Aanvankelijk ging hij er van uit dat Nederland binnen deze Europese Unie avant la lettre een gelijkwaardige plaats naast het leidende Duitsland zou krijgen. Na de oorlog verklaart hij bij monde van zijn advocaat dat hij na de bezetting onder andere lid is gebleven van de NSB omdat hij verwachtte dat Duitsland zijn toezegging na zou komen dat Nederland een gelijkwaardige

---

⁶⁴ Blom, 'De Tweede Werldoorlog en de Nederlandse samenleving', 170.

⁶⁵ Ibidem 171.

⁶⁶ F.W.A. de Kock van Leeuwen, *Toespraak van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen, voorzitter de Kamer van Koophandel en fabrieken voor Amsterdam, gehouden in de openbare vergadering dier kamer van dinsdag 11 november 1941* (Amsterdam 1941) 4.

staat zou zijn binnen een groot Europa, de NSB zou daarbij in Nederland de leiding krijgen.⁶⁷ Dat De Kock van Leeuwen hiervan waarschijnlijk echt overtuigd was, blijkt uit de toekomstverwachting met betrekking tot Europa die hij uitspreekt in zijn aan het begin van 1942 gehouden rede aan de leden van de Kamer van Koophandel in Amsterdam. De voorzitter spreekt van ‘Nederlanders als gelijkgerechtigde deelhebbers’⁶⁸ als hij spreekt over het nieuwe Europa en de politieke vrijheid die daar zal heersen. Een betere samenwerking met de Duitsers, ja zelfs een ‘dooreenvlechten van het Nederlandsche en Duitse bedrijfsleven’⁶⁹ is daarbij noodzakelijk. De Kock van Leeuwen stelt echter wel de voorwaarde dat de intensievere samenwerking de belangen van beide landen moet dienen, maatregelen die hiermee in strijd zijn worden in deze toespraak door De Kock van Leeuwen rigoureuus van de hand gewezen. Hoe De Kock van Leeuwen het nieuwe Europa voor zicht ziet, wordt goed samengevat in onderstaand citaat, deel van de al vaker genoemde openingsrede van het jaar 1942:

‘Er is waarlijk geen groote verbeelding voor noodig om zich in de nabije toekomst een Europa voor te stellen dat niet meer telkens oorlogen tusschen zijn volkeren heeft te verduren. Dat nieuwe Europa zal innerlijk gezond en dus uiterlijk sterk zijn en aan onze kinderen een betere toekomst schenken, dan generaties voor ons hebben gedroomd. Het zal nochtans -naar ik hoop- niet veel weelde, maar wel veel werk bieden. In dat Europa zal het Nederlandsche volk, thans met 270 menschen op een vierkante kilometer -of bijna tweemaal zooveel als in Duitschland- zonder levensruimte, weer kunnen ademen.’⁷⁰

Als handelaar ziet De Kock van Leeuwen echter geen zelfvoorzienend Europa voor zich. De Kock van Leeuwen voorziet dat de stijging van de Europese koopkracht zal leiden tot een grotere Europese afzetmarkt voor overzeese goederen. Daarnaast zal een stijgende productie er voor kunnen zorgen dat er ook goederen vanuit Europa naar gebieden over zee geëxporteerd kunnen worden.⁷¹

---

⁶⁷ Pleitnota mr. A.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁶⁸ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

⁶⁹ Kock van Leeuwen, *Toespraak van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

⁷⁰ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

⁷¹ *Ibidem* 9.

Het Nederlandse belang

Meewerken aan de totstandkoming van dit nieuwe Europa, dat ook de (sociaal-economische) positie van Nederland zou versterken was naar mijn mening de belangrijkste motivatie van De Kock van Leeuwen om zitting te nemen in het bestuur van verschillende, onder Duitse leiding staande, organisaties. Bij het aanvaarden van het voorzitterschap van De Kamer van Koophandel stelt de Kock van Leeuwen dat hij de taak op zich heeft genomen omdat hij het als een plicht opvat om ‘het mijne te doen teneinde Nederland weer vrij te helpen maken, hetgeen alleen mogelijk is wanneer ook het bedrijfsleven zijn taak ziet in het kader der zich snel vormende, groot-Europese economie.’⁷² In antwoord op de beschuldigingen van het Tribunaal der bijzondere rechtspleging verklaart De Kock van Leeuwen dat hij bij het uitoefenen van deze en andere bestuursfuncties alleen het Nederlandse belang voor ogen had. Dit wordt onderschreven door de algemeen secretaris van de Kamer van Koophandel in Amsterdam, Mr. G.M. Greup. Deze verklaart op 9 november 1946 dat hij, op het moment dat de nieuwe voorzitter aantrad, een gesprek met hem heeft gehad waarin Greup stelde dat hij zijn functie alleen zou blijven uitoefenen als hij ‘slechts de Nederlandsche belangen zou hebben te dienen en dat ik mij onvoorwaardelijk zou kunnen houden aan de Nederlandsche wet.’ Deze voorwaarden werden door De Kock van Leeuwen geaccepteerd, hij betuigt zelfs dat hij zijn voorzitterschap onder dezelfde voorwaarden zal vervullen. Over de wijze waarop de voorzitter zijn functie heeft uitgeoefend zegt de algemeen secretaris: ‘De Kock heet voor zoover ik hem als voorzitter der Kamer heb waargenomen, ernaar gestreefd, deze functie volgens bovenvermelde beginselen uit te oefenen, ook al kon men met hem van inzicht verschillen omtrent de vraag, wat het Nederlandsche belang was en eischte’.⁷³

Dat De Kock van Leeuwen zich inzette voor het Nederlandse belang wordt ook bevestigd door Dr. H.M. Hirschfeld, secretaris-generaal van het departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Op 11 november 1946 schrijft Hirschfeld in een brief aan Veenstra:

‘Uit besprekingen is mij bekend, dat De Kock van Leeuwen zich bij de Duitse autoriteiten scherp verzette tegen de onderbeheerstelling der Indische Maatschappijen. Eveneens is mij bekend, dat hij er voor ijverde de Nederlandsche markten voor koloniale producten te behouden. Dit had weliswaar geen effect op den goederenhandel, hetwelk toen ook niet mogelijk was, doch wel werd bereikt, dat mede

---

⁷² Kock van Leeuwen, *Toespraak van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

⁷³ Brief van mr. G.M. Greup aan mr. O.G. Veenstra (9-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

door zijn streeven de organisatie der handelskantoren bleef bestaan en het personeel niet voor Duitse doeleinden werd misbruikt.’⁷⁴

De verklaring een medelid van de Raad voor het Bedrijfsleven, sluit hierbij aan. ‘Ik herinner mij ook dat de heer De Kock van Leeuwen zich ernstig zorgen maakte over het streven van Duitse zijde om de bestaande instituten te doen verdwijnen en te doen vervangen door andere.’⁷⁵

De samenwerking van Nederland en Duitsland heeft De Kock van Leeuwen ook proberen te bevorderen door het opzetten van de Haarlemse werkgemeenschap der Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap. Deze kultuurgemeenschap had zichzelf tot doel gesteld de culturele banden tussen Nederland en Duitsland aan te halen en de Nederlandse bevolking beter bekend te maken met de waarde van Germaanse cultuur.⁷⁶ In de maand juni van het jaar 1941 heeft het NRC⁷⁷ verslag gedaan van een door De Kock van Leeuwen gehouden toespraak betreffende de oprichting van de Haarlemse afdeling van de Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap. In deze toespraak neemt hij twee mogelijke zorgen van zijn toehoorders weg. De vraag of een uitwisseling van de Nederlandse- en de Duitse cultuur een gevaar vormt voor de Nederlandse cultuur en identiteit beantwoordt hij ontkennend. Door uitwisseling is sprake van een verrijking van de Nederlandse cultuuruitingen, men hoeft zich geen zorgen te maken over een teloorgang van de Nederlandse cultuur. De zorg die De Kock van Leeuwen wegneemt hangt samen met de vraag of het wel verstandig is al tijdens de oorlog te beginnen met deze cultuuruitwisseling, nu Nederland nog bezet. De oprichter meent van wel, ‘hoe eerder hoe beter’ lijkt zijn uitgangspunt te zijn; tevens biedt deze uitwisseling een kans om het Nederlandse volk voor te bereiden om de meer intensievere samenwerking die er na de oorlog met Duitsland zal plaatsvinden. Dat De Kock van Leeuwen deze onderwerpen aansnijdt duidt er op dat hij zich bewust is van het feit dat een Nederlands – Duitse samenwerking gevoelig ligt onder zijn publiek, er zijn zorgen om weg te nemen.

---

⁷⁴ Brief van dr. H.M. Hirschfeld aan mr. O.G. Veenstra (11-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁷⁵ Brief van mr. W.J. aan mr. O.G. Veenstra (12-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁷⁶ Brochure Nederlandsch-Duitse Kultuurgemeenschap (oktober 1943) NNL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁷⁷ Knipsel NRC (9-7-1941) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Een man van idealen

Het is lastig een schets te maken van iemands karakter en achter de ware motivatie van iemands handelen te komen, helemaal als je deze persoon nooit daadwerkelijk in de ogen gekeken hebt. Aan de hand van een aantal verklaringen aanwezig in het strafdossier van De Kock van Leeuwen zal ik toch proberen zijn optreden in een ideologisch kader te plaatsen. Bij al deze verklaringen moet wel aangetekend worden dat ze na de oorlog op verzoek van de advocaat van De Kock van Leeuwen, Mr. O.G. Veenstra zijn opgesteld, met als doel de zuivere intenties van De Kock van Leeuwen aangaande zijn handelen in de oorlogsjaren bloot te leggen. In hoeverre de advocaat de getuigen woorden in de mond heeft gelegd is achteraf moeilijk te bepalen. De verklaringen van twee predikanten bijvoorbeeld, komen nauw met elkaar overeen: beide spreken van De Kock van Leeuwen als een artistieke persoonlijkheid, die soms maar moeilijk het verschil tussen ideaal en werkelijkheid kon onderscheiden.⁷⁸ Daarnaast komt de inhoud van een schrijven van dominee Van Bruggen angstvallig goed overeen met de belangrijkste punten die advocaat Veenstra in zijn pleidooi aanhaalt ter verdediging van het handelen van De Kock van Leeuwen. Deze overeenkomsten kunnen echter evengoed het gevolg zijn van het gegeven dat de getuigen de waarheid weergegeven hebben, als dat er sprake heeft kunnen zijn van het op elkaar afstemmen van verklaringen. Opvallend is wel dat veel verschillende personen -collega's, kennissen en werknemers- getuigenissen afgelegd hebben die allen in voordeel van De Kock van Leeuwen spreken. Er waren dus genoeg mensen bereid het voor De Kock van Leeuwen op te nemen en hem voor veroordeling te behoeden.

Professor Dr. A.E.H. Swaen, een kennis van De Kock van Leeuwen uit het Amsterdamse zakenleven legt een uitgebreide verklaring af over de persoon F.W.A. de Kock van Leeuwen:

'De heer de Kock van Leeuwen was een idealist, is het misschien nog want het is een karaktertrek. Hij zag, lang voordat er beslist Duitse neigingen hier te lande bestonden, heil in een krachtiger regeering, in minder gepraat en meer handeling. Deze behoefte aan meer kracht stuurde hem in de verkeerde richting. ... Persoonlijk heb ik de indruk dat Frits niet altoos kritisch genoeg is geweest, dat hij niet altijd schijn van werkelijkheid heeft onderscheiden, hij is een knap man doch niet scherpzinnig genoeg om bedoelingen te doorgronden, bovendien geen menschenkenner. Persoonlijk heb ik zeer sterk de overtuiging dat men hem gebuikt heeft om zijn naam en om zijne relaties.

---

⁷⁸ Brief van ds. A.R.de Jong aan mr. O.G. Veenstra (13-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; Rapport van ds. J. van Bruggen (15-10-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Op voordeel is de Kock van Leeuwen nooit uitgeweest, dat lag niet in zijn karakter en dat was niet nodig. Christelijk opgevoed, gymnasiaal gevormd, kunstzinnig van aanleg -hij is een knap tekenaar en schilder- lag al wat laag, baatzuchtig, eerloos was verre, zeer verre van hem, slechts idealen kende hij en viel aan deze idealen ten slachtoffer.’⁷⁹

Predikant Ds. A.R. de Jong schrijft over het toetreden van De Kock van Leeuwen tot de NSB: ‘Mr. de Kock van Leeuwen, dien ik in ’t laatst van de oorlog leerde kennen, zowel in persoonlijk contact als door zijn regelmatig bezoeken van mijn diensten en cursussen – heeft steeds de indruk op my gemaakt van een eerlyk, betrouwbaar mens, die de NSB contacten uit overtuiging heeft gelegd en evenzeer uit overtuiging weer heeft verbroken.’⁸⁰ Ook de predikant en vriend van de ouders van De Kock van Leeuwen, J. van Bruggen spreekt over de idealen van De Kock van Leeuwen: ‘Mijn indrukken kan ik als volgt weergeven. De heer De Kock is een artistieke persoonlijkheid, die niet constructief dwz in ideeën denkt. Het verband tusschen de ideologie van het nationaal socialisme en bijvoorbeeld de jodenvervolgung ontging hem volkomen. Deze laatste veroordeelde hij zeer en zelfs heeft hij een jood, toen hij nog bij de NSB was geldelijk en moreel geholpen. Door zijn neef Rost van Tonningen, de latere secretaris generaal van financiën, die evenals De Kock van Leeuwen behoorde tot de Oxford groep, was hij uit idealistische overtuiging NSB’er geworden.’⁸¹ Deze verklaringen die er van getuigen dat De Kock van Leeuwen een man met idealen was, kan nog onderschreven worden met een passage uit een toespraak van De Kock van Leeuwen voor de leden van de Kamer van Koophandel in Amsterdam, waarin hij verhandelt over idealen. Hij stelt zichzelf en zijn toehoorders onder meer de vraag: ‘wat heb ik voor praktische, voor verwezenlijking vatbare idealen; wat heb ik voor die idealen over, wat doe ik er voor?’⁸²

De Kock van Leeuwen was dus een rechtschapen, idealistisch ingestelde man. Maar kunnen deze idealen ook in een politiek kader geplaatst worden? Naar mijn mening was De Kock van Leeuwen tijdens het uitoefenen van zijn verschillende bestuursfuncties meer ingesteld op de praktijk en het daarmee samenhangende beleid, dan met zuiver politieke beschouwingen. Aan de hand van het essay over de koloniale politiek en de twee toespraken die De Kock van Leeuwen voor de Kamer van Koophandel gehouden heeft kan echter wel

---

⁷⁹ Brief van prof. dr. A.E.H. Swaen aan mr. O.G. Veenstra (14-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁸⁰ Brief van ds. A.R.de Jong aan mr. O.G. Veenstra (13-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591 NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁸¹ Rapport van ds. J. van Bruggen (15-10-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁸² Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

opgemaakt worden dat De Kock van Leeuwen een economie volledig gebaseerd op vrijhandel en kapitalisme van de hand wees. Over een wenselijke verschuiving van inzicht aangaande de economische doelstellingen van Nederland zegt hij: ‘... dat, niet meer geldwinst, doch behoeften-bevrediging primair moet zijn en de onbeperkte geldwinst vervangen moet worden door een economisch gerechtvaardigde beloning van prestatie...’⁸³ en spreekt hij zijn dank uit ‘... dat Nederland uit zijn onpolitieke en mede daardoor al te zeer op materialistische belangen ingestelde levenshouding is gewekt en meer belangstelling koesteren moet voor de drijvende, wereldbewegende machten om en in ons.’⁸⁴ Als De Kock van Leeuwen al een ideologie aanhing, dan was dit het socialisme. In het midden laat ik of hier het woordje ‘nationaal’ voor geplaatst zou moeten worden. Raciale en meer politieke overwegingen speelde naar mijn mening geen overheersende rol in zijn motivatie aansluiting te zoeken bij de NSB en zitting te nemen in verschillende besturen. In zijn brief aan Mussert van 30 augustus 1943, waarin hij zijn lidmaatschap van de NSB opzegt, noemt De Kock van Leeuwen als een van de redenen dat het fascisme en socialisme door de NSB in één adem genoemd worden, terwijl het hier volgens hem om twee verschillende ideologieën gaat. De Kock van Leeuwen spreekt in één van zijn toespraken echter wel over ‘Germaansche volkeren’ die binnen de nieuwe ‘Europeesche gemeenschap’ in vrede zullen leven.⁸⁵ Een ook zijn eerdere lidmaatschap van het Verbond voor Nationaal Herstel duidt er op dat hij zich in ieder geval voor een deel kon vinden in fascistische of nationaal-socialistische ideeën.

Nog een verklaring voor het NSB-lidmaatschap

Een groot deel van het leven van De Kock van Leeuwen speelde zich in de jaren ’36-’40 af rond de Nationaal Socialistische Beweging. Voor een deel was dit noodgedwongen, op het moment dat De Kock van Leeuwen in 1936 toetrad tot de NSB en vooral nadat hij lid bleef tijdens de Duitse bezetting, hadden veel van zijn oude kennissen en vrienden zich van hem afgekeerd. In het verweer van zijn advocaat, Mr. O.G. Veenstra wordt dit gegeven ook als reden opgevoerd waarom De Kock van Leeuwen na de Nederlandse capitulatie nog zo’n lange tijd lid is gebleven van de NSB: ‘De Kock hoorde lang niet alles wat wij hoorden. Zelfs zijn vrienden durfden weinig te zeggen uit vrees dat hij in zijn onschuld hen dupeeren zou.’⁸⁶ Deze uitspraak wordt onderschreven door de predikant Ds. J. van Bruggen, vriend van de

---

⁸³ Kock van Leeuwen, *Het koloniale bedrijfsleven* 10.

⁸⁴ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 4.

⁸⁵ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 5.

⁸⁶ Pleitnota mr. O.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

ouders van De Kock van Leeuwen. Tot tweemaal toe legt Van Bruggen een verklaring af over De Kock van Leeuwen. In een brief aan E.W. Woud legt Van Bruggen schriftelijk vast wat hij al mondeling aan deze inspecteur van de politie te Heemstede heeft medegedeeld.⁸⁷ Wat betreft inhoud komt deze brief grotendeels overeen met het rapport dat Van Bruggen op verzoek van zijn collega, Le Roy over De Kock van Leeuwen heeft samengesteld. Hierin staat onder andere vermeldt: ‘In het geestelijk geïsoleerde eenzijdige, milieu waren compenserende invloeden afwezig. Hij leefde als het ware met oogkleppen, eenzijdig gericht daar alle oude vrienden van andere ideologie zich van hem hadden afgewend en hij alleen kennis nam van de nationaal-socialistische pers.’⁸⁸

Deze verklaring voor zijn NSB lidmaatschap neigt naar het aloude *Wir haben es nicht gewusst*-excuus. Hoewel De Kock van Leeuwen wellicht niet achter de raciale politiek van de Duitsers stond, en de jodenvervolgung zag als tijdelijk exces van de oorlogsfase⁸⁹ moet hij toch zeker geweten hebben van etnische zuivering in Europa. In zijn tweede toespraak als voorzitter van de Kamer van Koophandel bespreekt De Kock van Leeuwen het probleem van een teveel aan aanbod van producten in de nijverheidssector en een overbezetting in het aantal bedrijven. ‘... de nog niet geheel beëindigde ontjoodsching van het Nederlandsche bedrijfsleven op dit gebied heeft tot tempering dezer overbezetting bijgedragen.’⁹⁰ Ook wat betreft de financiële sector heeft ‘de uitschakeling van joodsche firma’s voor de andere kantoren eenige compensatie’ geboden volgens de voorzitter.⁹¹ Hoogstwaarschijnlijk was De Kock van Leeuwen ook op de hoogte van de situatie aan het oostfront. Op 6 oktober 1942 verschijnt er in het Algemeen Handelsblad een artikel naar aanleiding een persconferentie die De Kock van Leeuwen gegeven heeft over zijn reis naar Oost-Europa. In het artikel staat dat een tiende deel van de mannelijke bevolking uit Oekraïne is weggevoerd, daarnaast bevindt zich nog een deel aan het front; tenminste vijftien procent van de vooroorlogse bevolking is volgens het Handelsblad niet meer aanwezig in Oekraïne. Of de Kock van Leeuwen dit zelf gezegd heeft, of dat dit een toevoeging van het Algemeen Handelsblad zelf is, wordt uit het artikel niet helemaal duidelijk. Het stuk vervolgt met een mededeling over de plaatselijke bevolking: ‘De heer De Kock van Leeuwen was er bijzonder getroffen door de medewerking van de bevolking; zij toonde er zich zeer verheugd over, bevrijd te zijn van de politieke

---

⁸⁷ Brief van ds. J. van Bruggen aan E.W. Woud (12 mei 1945) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁸⁸ Brief van Ds. J.W.P. Le Roy aan hoofd PRA (18-10-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁸⁹ Pleitnota mr. O.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁹⁰ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 12.

⁹¹ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 14.

commissarissen en van de Joodsche invloeden.’⁹² Deze zinsnede is ook te vinden in een artikel dat de Telegraaf op dezelfde dag plaatste: ‘De bevolking is vol medewerking en blij, dat zij de politiek commissarissen en de joodsche invloeden kwijt is.’⁹³

Uit deze citaten blijkt dat De Kock van Leeuwen wel degelijk op de hoogte was van de raciale politiek die de Duitsers voerden. Daarnaast vind ik het verweer dat De Kock van Leeuwen maar over weinig informatiebronnen beschikte enigszins ongeloofwaardig voor iemand die toch regelmatig contact had met bestuursfunctionarissen en leidersfiguren die zich in de hogere regionen van het landsbestuur bevonden.

De Kock van Leeuwen was dus hoogstwaarschijnlijk van meer op de hoogte dan hij na de oorlog deed vermoeden, maar dat wil niet zeggen dat hij blind achter de Duitsers aanliep. In het volgende hoofdstuk zal ik nog verder in gaan op de strijd die De Kock van Leeuwen binnen de Nederlandsche Oost Compagnie voerde omdat hij vond dat daar het Duitse belang boven het Nederlandse prevaleerde. Ook heeft hij altijd geweigerd de eed van trouw af te leggen aan de leider van de NSB, Anton Mussert.⁹⁴ Als gedeputeerd lid van de Raad van Beheer van de N.V. Algemene bewaarplaats en reclamemaatschappij, een bedrijf dat fietsenstallingen rondom stations exploiteerde, heeft hij er veel moeite voor gedaan om er voor te zorgen dat zijn werknemers niet naar Duitsland uitgezonden zouden worden in het kader van de *arbeitseinsatz*. Een medewerker van de firma de Kock en Co verklaart op 15 november 1946 hoe De Kock van Leeuwen uitzending van zijn werknemers voorkomen heeft. ‘Op last van De Kock werd nimmer een opgaaf verstrekt aan de arbeidsbureaus van het bij bovengenoemde NV in dienst zijnde bewaarderspersoneel van +/- 200 à 250 man. ... In 1943 vond er een uitkammig plaats bij de reclame mij. De Kock heeft toen van de *hauptabteilung soziale verwaltung* na veel moeite een schriftelijke verklaring weten los te krijgen aan de hand waarvan het voor uitzending in aanmerking komend personeel kon worden vastgehouden. ... Toen tot tweemaal toe personeel van de NV algemeene bewaarplaatsen en reclame mij. door de Deutsche politie dreigde gearresteerd te worden wegens vermissing van rijwielen van Deutsche militairen, wist De Kock door zeer energiek opreden deze arrestaties te voorkomen ... Over het algemeen kan nog worden gezegd, dat de heer de Kock van Leeuwen zich veel moeite heeft getroost en veel van zijn tijd gegeven heeft om zowel het personeel van de fa.

---

⁹² Knipsel Algemeen Handelsblad (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁹³ Knipsel Telegraaf (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁹⁴ Aantekeningen van De Kock van Leeuwen op overwegingen van de Hooge Autoriteit (12-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; Brief De Kock van Leeuwen aan A.A. Mussert (30-08-1943); NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; Brief van De Kock van Leeuwen aan PRA district Haarlem (12-9-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

De Kock en co. als dat van de NV algemeene bewaarplaatsen en reclame mij te beschermen tegen de gevaren van uitzending naar Duitsland.⁹⁵ Dit verhaal wordt onderschreven door nog eens vier brieven van werknemers van de Algemeene Bewaarplaatsen Maatschappij die daarin verklaren door De Kock van Leeuwen geholpen te zijn bij het ontlopen van de *arbeitseinsatz*.⁹⁶

In het strafdossier bevindt zich tevens een brief van De Kock van Leeuwen aan de voorzitter van het gewestelijk arbeidsbureau. In deze brief vraag De Kock van Leeuwen om vrijstelling van te werkstelling in Duitsland van de heer A.T.J. de Groot, deze was als chauffeur in dienst van De Kock van Leeuwen. De Kock van Leeuwen verklaart dat De Groot voor hem onmisbaar is en daarom niet voor de *arbeitseinsatz* in aanmerking dient te komen.⁹⁷

Dit hoofdstuk samenvattend kwam De Kock van Leeuwens aansluiting bij de NSB voor een groot deel voort uit de onvrede die er bij hem bestond over het maatschappelijk klimaat van Nederland in de jaren '30 van de negentiende eeuw in het algemeen en de sociaal-economische gesteldheid in het bijzonder. Deze onvrede werd in de jaren '30 door meer mensen gevoeld. Zo beschouwd is het handelen van De Kock van Leeuwen ten tijden van de Tweede Oorlog een voortzetting van al eerder opgedane opvattingen en ideeën. De sociaal-economische belangen van Nederland ziet De Kock van Leeuwen het best vertegenwoordigd in een groot Europa, dat onder de gegeven omstandigheden onder Duitse leiding zou komen te staan. Zijn handelen in de eerste drie jaar van de oorlog, evenals zijn NSB lidmaatschap, waren er op gericht dit groot Europa tot stand te laten komen. Samenwerking met de Duitsers was daarbij volgens hem onontbeerlijk. Echter samenwerking –op basis van gelijkwaardige verhoudingen- was voor hem iets anders dan gehoorzaming, vanuit deze opvatting kan ook verklaard worden dat De Kock van Leeuwen bijvoorbeeld niet meewerkte aan de *arbeitseinsatz* en in het verweer kwam tegen de onder beheersstelling van Nederlandse bedrijven.

---

⁹⁵ Nota medewerker De Kock en Co (15-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁹⁶ Brief van president-commissaris N.V. Cultuur Maatschappij Tjilangkap aan mr. O.G. Veenstra (6-11-1947); brief van administrateur departement Bijzonder Economische zaken aan mr. O.G. Veenstra (14-7-1947); brief van controleur Algemeene Bewaarplaatsen en Reclame mij.; brief werknemer De Kock en Co aan mr. O.G. Veenstra (15-11-1946) allen uit NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

⁹⁷ Brief van De Kock van Leeuwen directeur van het gewestelijk arbeidsbureau (29-9-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Hoofdstuk 3 – De Kock van Leeuwen en de Nederlandsche Oost Compagnie

Zoals in het voorgaande hoofdstuk al vermeld, achtte De Kock van Leeuwen Nederlands-Indië van groot belang voor de gezondheid van de Nederlandse economie. Nu door de oorlogsomstandigheden de handel met de koloniën niet mogelijk was en het nog maar de vraag was of Indonesië ooit weer onder Nederlands bewind zou komen, zocht De Kock van Leeuwen dichter bij huis naar een bron die de Nederlandse economie zou kunnen versterken. De Kock van Leeuwen vond deze bron in het *Ostland*.

In Nederland werkte de Nederlandsche Oost Compagnie (NOC) mee aan deze kolonisatie van het Oostland. Deze naamloze vennootschap werd op 6 juni 1942 opgericht en had als voornaamste doel medewerking te verschaffen aan de opbouw van de bevrijde oostgebieden; waaronder Oekraïne, Estland, Letland en Litouwen.⁹⁸ De NOC voerde in Nederland alle werkzaamheden uit omtrent de kolonisatie van het Oostland. Zij propageerde Oost Europa als vestigingsplaats voor boeren, arbeiders en bedrijven. Nederlandse kolonisten kwamen in het *Ostland* onder leiding van deze N.V. te staan. Hoewel voor De Kock van Leeuwen vooral economische motieven een rol gespeeld lijken te hebben om zijn bijdrage te leveren aan de NOC, had deze kolonisatie ook een ideologische kant: meegewerkt zou worden aan de germanisering van Oost-Europa.⁹⁹ Rost van Tonningen was president van de NOC; algemeen directeur was Mr. D. Krantz. Kort na de oprichting trad De Kock van Leeuwen toe tot de raad van commissarissen van de NOC.¹⁰⁰

Bij de oprichting van de NOC stelde Rost van Tonningen een aantal randvoorwaarden vast: de NV zou in Nederland een monopoliepositie moeten hebben wat betreft ten aanzien van het oosten, het Nederlandse bedrijfsleven zou voldoende moeten participeren in de NOC, in het oostland zou er sprake moeten zijn van *gleichberechtigung* tussen Duisters en Nederlanders en goederen en producten uit de kolonies zouden als compensatie voor de Nederlandse inzet bij de opbouw van deze kolonies aan Nederland gelverd moeten worden, de zogenaamde compensatieleveringen. Uiteindelijk kwam van al deze voorwaarden maar bitter weinig terecht.¹⁰¹

---

⁹⁸ M.M Rost van Tonningen en D. Barnouw *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen II, Mei 1942 – mei 1945 II* (Zutphen 1993) 12-13.

⁹⁹ D. Barnouw, *Oostboeren, Zee-Germanen en Turfstekers; Kolonisatie tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2004) inleiding.

¹⁰⁰ Brief van administrateur departement Bijzonder Economische zaken aan mr. O.G. Veenstra (14-7-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; M.M Rost van Tonningen *Correspondentie II* 24.

¹⁰¹ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie II* 12.

In dit hoofdstuk ga ik verder in op de rol die De Kock van Leeuwen speelde binnen de NOC. Tevens probeer ik een antwoord te formuleren op de vraag waarom De Kock van Leeuwen de plannen tot kolonisatie van het *Ostland* steunde en in hoeverre hij deze kolonisatie zag als een vervanging voor het verloren Nederlands-Indië.

De kansen van het Oostland

Waarom De Kock van Leeuwen het commissariaat bij de NOC geaccepteerd heeft wordt in het pleidooi gehouden tijdens zijn de rechtszittingen voor de tweede en derde kamer van het Tribunaal uitgelegd. De Kock van Leeuwen zag Oost-Europa als de enige plek waar ‘de Nederlandsche gaven en ervaring op het gebied van kolonisatie zouden kunnen worden benut’, het was de enige plaats waar ‘het menschenoverschot van een door het verlies van Indië verarmd Nederland zich zou kunnen vestigen’ en De Kock van Leeuwen zag het Oostland als de enige bron ‘waaruit de gelden zouden kunnen vloeien om dat verlies althans gedeeltelijk goed te maken.’¹⁰²

Het belang van Oost-Europa voor de toekomst van Nederland wordt door De Kock van Leeuwen al onderschreven voor zijn toetreding tot het bestuur van de NOC. In zijn eerste toespraak voor de Kamer van Koophandel in Amsterdam op 11 november 1941 zegt hij tegen zijn toehoorders: ‘De gigantische gebeurtenissen, die zich thans in het Oosten afspelen zullen, als ik goed zie, voor onze overbevolking een uitlaat mogelijk maken, die dringend noodzakelijk was. Het overbevolkings-vraagstuk vroeg immers reeds lang om een oplossing, ook toen de banden met Nederlandsch-Indië nog niet verbroken waren. Hieruit blijkt wel duidelijk, dat kolonisatie in de tropen heel wat beperkter mogelijkheden biedt dan volksplantingen binnen Europa zelf, ook al neemt men in aanmerking, dat het bezit der Koloniën aan velen in het moederland een bestaansbron heeft verschaft en tot het totale Nederlandsche volksinkomen niet minder dan een tiende tot een vijfde bijgedragen heeft.’¹⁰³

Als bestuurder van ten minste vier handelsmaatschappijen in plantage producten¹⁰⁴ was De Kock van Leeuwen doordrongen van het feit dat de oorlog invloed had op de handelsstromen binnen Nederland. ‘Daar koloniale producten en waren uit andere overzeesche gebieden tot de belangrijkste artikelen van den Amsterdamschen groothandel

---

¹⁰² Pleitnota O.G. Veenstra (7-8-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹⁰³ Kock van Leeuwen, *Toespraak van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 4.

¹⁰⁴ Bijlage 8 bij verzoekschrift G.J. Roes (19-11-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

behooren, kwam deze door de oorlogsgebeurtenissen vrijwel tot stilstand.’¹⁰⁵ Nieuwe handelsgebieden zouden aangeboord moeten worden om dit verlies goed te kunnen maken.

Nederland kent als kolonisator een roemruchte geschiedenis, het heeft er zelfs een hele *Gouden* eeuw aan te danken. In dit opzicht is het niet verbazingwekkend dat er in Nederland mensen waren die in de gebeurtenissen van Tweede Wereldoorlog een kans zagen om deze traditie van kolonisatie voort te zetten. Bij de propaganda voor werving van kolonisten werd dan ook veelvuldig teruggegrepen op de Nederlandse koloniale geschiedenis. ‘Nederlandsch volk, Kolonistenvolk!’ is de enthousiaste leus die in een folder van de Nationale Jeugdstorm gebezigd wordt om jongeren naar Oost-Europa te lokken.¹⁰⁶ De oprichting van de NOC en de bijdrage die Nederland hiermee levert aan de kolonisatie van het Oostland lijkt zo een logische plaats in te nemen in het verloop van de Nederlandse koloniale geschiedenis. Om terug te grijpen op Blom is ook hier een continuïteit aan te wijzen tussen de oorlogsjaren en de voorafgaande periode, alleen op een andere manier dan de historicus wellicht bedoelt heeft.

In het kader van zijn NOC commissariaat onderneemt De Kock van Leeuwen in het najaar van 1942 een reis naar Oost-Europa. Op 31 augustus vertrekt een groep van directieleden van de NOC vanuit Berlijn naar het Oostland.¹⁰⁷ Bij deze studiereis, georganiseerd door het Duitse Ost-ministerium¹⁰⁸, zijn ondermeer Rost van Tonningen en algemeen directeur Krantz aanwezig. De reis voert in twaalf dagen langs verschillende gebieden in Oost-Europa, zoals Oekraïne, Wit-Roethenie en Litouwen.¹⁰⁹ Na terugkomst in Nederland geeft De Kock van Leeuwen een persconferentie over zijn bevindingen. Tijdens deze persbijeenkomst spitsst hij zich toe op Oekraïne, dat hij als veroverd beschouwd en voor Europa behouden moet blijven: ‘... wanneer ik U iets vertel over het belang van deze streken, dan zou ik willen uitgaan van de stelling, dat de rijkste landbouwgebieden van dit continent en zeker een der rijkste van de wereld, ten goede moeten komen aan Europa en ook voor Europa behouden moeten blijven. Het is niet slechts wenschelijk, dat zij het hunne zullen bijdragen tot de handhaving van de materiele positie der Europeesche ruimte, het is noodzakelijk, dat zij voorgoed worden onttrokken aan de machten, die Europa’s hoogste goed, zijn geluk en al wat daarmee samen hangt, hebben bedreigd.’¹¹⁰ Hij vervolgt zijn

---

¹⁰⁵ Kock van Leeuwen, *Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen* 9.

¹⁰⁶ Folder van de Nationale Jeugdstorm ‘Oostland Roept. Nederlandschen jeugd in den Germaanschen Landdienst’ Bibliotheek NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) Ned 12.455 Oos.

¹⁰⁷ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie* II 97.

¹⁰⁸ Knipsel Handelsblad (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹⁰⁹ Knipsel Handelsblad (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; M.M Rost van Tonningen *Correspondentie* II 97.

¹¹⁰ ‘Oostland, een nieuwe toekomst. Impressies van mr. F.W. de Kock van Leeuwen op een reis door Oekraïne en Oostzeelanden’, *Haarlemsche Courant. Nieuwsblad voor Noord-Holland*, 3 oktober 1942, 1.

toespraak met de constatering dat, nu de weg tot Indië afgesloten is, het Oostland de toekomst voor Europa vormt. De Kock van Leeuwen roept zijn landgenoten op mee te werken aan de opbouw van Oekraïne, de kans die de Duitsers Nederland bieden moet met beide handen aangegrepen worden.¹¹¹ In Oekraïne is er een dringende behoefte aan handwerkslieden, boeren en industriële bedrijven, ‘waarvan er in Nederland onder de gewijzigde omstandigheden een aantal gemist kan worden, welke dan door naar ’t Oosten te gaan hun eigen leiding kunnen behouden.’¹¹²

Rol binnen het NOC

De NOC had zichzelf niet alleen tot doel gesteld boeren en arbeiders naar Oost-Europa uit te zenden, ook Nederlandse bedrijven zouden zich in de nieuwe kolonie gaan vestigen. Zoals hierboven al vermeld had Rost van Tonningen participatie van het bedrijfsleven als een van de voorwaarden genoemd voor een succesvolle Oost Compagnie. De relatie van de NOC met het Nederlandse bedrijfsleven kreeg echter in haar oprichtingsmaand al een flinke knauw. In 1942 werden de Nederlands-Indische ondernemingen door de Duitsers onder beheer gesteld, de Nederlandse bedrijven hadden hierdoor het idee gekregen dat zij op deze manier gedwongen werden met organisaties als de NOC samen te werken.¹¹³

Inderdaad werd er door de NOC gekeken naar mogelijkheden om de onder beheer gestelde bedrijven in te zetten voor de kolonisatiewerkzaamheden in Oost-Europa.¹¹⁴ De Kock van Leeuwen hield zich binnen de NOC vooral bezig met de mogelijkheden die er in het oosten al dan niet waren tot het verbouwen van plantageproducten. Rost van Tonningen vermeldt in een rapport over de bedrijfsresultaten van de NOC in het laatste kwartaal van 1942 dat de NOC de mogelijkheden onderzocht om tabak, suiker en thee te verbouwen in Oost-Europa. In zijn *Bericht* doet Rost van Tonningen uitgebreid verslag van de mogelijkheden die er in het Oostland zijn voor de verbouw van plantageproducten, en welke voorbereidende werkzaamheden er al zijn gedaan om tot deze productie over te kunnen gaan. Het Oost Instituut, de onderzoeksafdeling van het NOC, onderzocht de mogelijkheden tot de productie van oliehoudende zaden, rubber, katoen, thee en tabak. In mei 1943 werden in de *Generalkommissariaten* Zhytomir en Zaporozje de gronden bezocht die aan de NOC toegewezen waren voor de verbouw van tabak. De NOC had aanvankelijk een concessie

---

¹¹¹ Knipsel Handelsblad (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹¹² Knipsel Telegraaf (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹¹³ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie* II 12.

¹¹⁴ M.M. Rost van Tonningen *Bericht von Dr. M.M. Rost van Tonningen, president des aufsichtsrates der Nederlandsche Oost Compagnie N.V.* (Den Haag 1943) 54.

gekregen om vijfduizend hectare tabaksgrond te verbouwen, maar dit was in mei '43 teruggebracht tot duizend hectare.¹¹⁵ De Kock van Leeuwen heeft zich ook bezig gehouden met deze tabaksplantages. Hij had een begroting op laten stellen betreffende een concessie van 500 hectare grond en hoe deze winstgevend zouden kunnen worden.¹¹⁶ Omdat de te verbouwen grond geen aaneengesloten stuk betrof, gaat De Kock van Leeuwen er bij dit voorstel vanuit dat de gronden verbouwd worden door vijf aparte ondernemingen. De plaatselijke bevolking zal de tabak telen, die dan opgekocht wordt door de Nederlandse cultuurondernemingen.¹¹⁷

In een schrijven aan Rost van Tonningen op 4 mei 1943 stelt De Kock van Leeuwen voor dat de NOC een eigen tabaksmaatschappij op zet; op 29 juni komt hij echter terug op dit voorstel en adviseert nu dat de Besoeki Tabaksmaatschappij een concessie zou krijgen. De directeur van deze maatschappij, Pieter Van Leeuwen Boomkamp, zat ook in de raad van commissarissen van de NOC.¹¹⁸ Op het moment dat Van Leeuwen Boomkamp bezwaar maakt tegen het aannemen van de concessie lopen de plannen voor tabaksplantages in het *Ostland* spaak.¹¹⁹

Uittreden uit de NOC

Als commissaris had De Kock van Leeuwen fikse discussies met de president van de NOC, Rost van Tonningen. Deze meningsverschillen gingen vooral over de beleidsdoelstelling van de NOC, waarbij De Kock van Leeuwen de mening toegedaan was dat de Nederlanders in het oosten ernstig te kort werden gedaan door de Duisters. De NOC trad hier te weinig tegen op aldus De Kock van Leeuwen. Het waren juist de door Rost van Tonningen bij de oprichting van de Compagnie opgestelde randvoorwaarden waaraan volgens De Kock van Leeuwen niet voldaan werd.

Ten eerste was er de onder beheersstelling van Nederlandse-Indische cultuurondernemingen en handelsmaatschappijen. De Kock van Leeuwen heeft zich tegen deze maatregel van de bezetter sterk verzet.¹²⁰ Mr. W.G.F. Jongejan, net als De Kock van

---

¹¹⁵ Ibidem 65-66.

¹¹⁶ Afschrift brief van S. Plekker aan de gemachtigde van den leider functionaris. (8-4-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹¹⁷ Afschrift brief van S. Plekker aan de gemachtigde van den leider functionaris. (8-4-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591; M. Rost van Tonningen *Bericht* 66.

¹¹⁸ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, Archief Office of Chief of Counsel for War Crimes (Neurenberg), 1947-1948, nummer toegang 264, inventarisnummer 33 N76A.

¹¹⁹ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie* II 273.

¹²⁰ Brief van administrateur bij het departement van bijzondere economische zaken aan mr. O.G Veenstra (14-7-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Leeuwen lid van de Raad voor het bedrijfsleven, verklaart hierover dat De Kock van Leeuwen vond dat deze onderbeheerstelling ten onrecht plaats had gevonden. Volgens Jongejan heeft De Kock van Leeuwen over deze maatregel gesprekken gehad met Fischbock en de rijkscommissaris. ‘Er staat mij zelf bij dat hij aan den Rijkscommissaris hieromtrent een nota heeft gezonden, doch mijn herinnering op dit punt is niet geheel zeker.’¹²¹

Het tweede punt waar De Kock van Leeuwen zich druk over maakte was de ondergeschikte positie die Nederland, de Nederlanders en de NOC hadden ten opzichte van de Duitsers. Van *gleichberetiging* was nauwelijks sprake. Aanvankelijk was het de bedoeling dat Nederlandse bedrijven zich zelfstandig zouden kunnen vestigen het oosten. Deze doelstelling werd echter, naar grote ontevredenheid van De Kock van Leeuwen niet gehaald. Op 15 juni 1943 schrijft hij hierover aan Rost van Tonningen: ‘eenerzijds wordt de N.O.C. gebruikt als een soort agenschap voor uitzending van tal van werkkrachten, waarin in het Oosten behoefte bestaat, anderszijds wordt welhaast elke poging om Nederlandsche ondernemers er gelijken voet als de Duitse aan het productie- of handelsproces in het Oosten te doen deelnemen – gezien de stemming in Nederlandsche ondernemerskingen op zich zelf reeds een uiterst zware taak- m.i. van Duitse zijde opzettelijk belemmerd of in den kiem gesmoord’.¹²² Hiermee haalt hij de woede van Rost van Tonningen op zijn hals, die hem beschuldigt van ‘ernstige- en ongerechtvaardigde krenkingen van Duitse autoriteiten’.¹²³ Dit terwijl Rost van Tonningen het inhoudelijk niet oneens is met het standpunt om de zelfstandige vestiging van ondernemers in het *Ostland te* stimuleren. In een rapport aan Mussert schrijft hij hoeveel moeite hij doet de Duitsers te doordringen van het belang dat ook Nederlandsche bedrijven zich in het oosten mogen vestigen. Rost van Tonningen erkent wel dat het erg moeilijk gaat worden de Duitse autoriteiten te overtuigen.¹²⁴

In 1943 raakt De Kock van Leeuwen ook teleurgesteld over de uitblijvende compensatieleveringen, er was tot op dat moment nog geen enkele handel tussen het Oostland en Nederland op gang gekomen.¹²⁵ Uit een verklaring van Pieter Hoekstra, destijds administrateur bij het departement van Bijzondere Economische Zaken en verbindingsman van dit departement en de NOC, blijkt dat De Kock van Leeuwen ‘bij herhaling ernstig bezwaar [maakte] tegen het door den President Commissaris der N.O.C. gevoerde beleid en

---

¹²¹ Brief van mr. W.G.F. Jongejan aan mr. O.G. Veenstra (12-11-1946) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹²² Brief van De Kock van Leeuwen aan M.M. Rost van Tonningen (15-6-1943) Niod, archief M.M. Rost van Tonningen, nummer toegang 169-170, inventarisnummer 92, a. z.

¹²³ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie II* 272.

¹²⁴ Rapport van Rost van Tonningen (15-3-1943) NIOD, 169-170, inv. nr. 95 81344-417.

¹²⁵ M.M Rost van Tonningen *Correspondentie II* 303-109.

drong bij dezen voortdurend aan op bijeenroeping van de Raad van Commissarissen, welke nog nimmer bijeengekomen was ...'¹²⁶.

Het commissariaat van de NOC is voor De Kock van Leeuwen op een desillusie uitgelopen, op 15 juni 1943 dient hij dan ook schriftelijk een verzoek in bij Rost van Tonningen, om zicht te mogen terugtrekken uit de raad van commissarissen. 'Men houdt geen rekening met Nederlandsche of zelfs groot-Germaansche belangen,' schrijft De Kock van Leeuwen in deze brief.¹²⁷ Op 7 september 1943 schrijft Rost van Tonningen dat hij De Kock van Leeuwen vanaf deze dag niet meer als commissaris beschouwt.

Bovenstaande in ogenschouw genomen kan geconcludeerd worden dat de Kock van Leeuwen de ontwikkeling van het *Ostland* als essentieel beschouwde voor de toekomst Nederland. Het verlies van Nederlands-Indië speelde hierbij een grote rol. De kolonie in het oosten van Europa had de potentie dit verlies meer dan goed te maken. In tegenstelling tot Nederlands-Indië, zou Oost-Europa niet alleen een bron van grondstoffen en handel zijn, het *Ostland* zou een wezenlijk onderdeel uit gaan maken van het nieuwe Groot-Europa, het zou een plek worden waar veel Nederlanders, ten gevolgen van de overbevolking, een beter bestaan zouden kunnen opbouwen dan in Nederland zelf. In de zijn eigen woorden: 'Het is een zaak van levensbehoud en eigenbelang, dat Nederland, nu helaas de Indische weg afgesloten is, zich ten volle inzet met zijn personeel en materieel om de ondenkbaar groote ruimte in het Oosten, die zoozeer gebrek aan leiding en Europeesche scheppingskracht heeft, in den kortst mogelijk tijd op te vullen en te maken tot een deel van Europa.'¹²⁸

---

¹²⁶ Brief van administrateur bij het departement van bijzondere economische zaken aan mr. O.G Veenstra (14-7-1947) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

¹²⁷ Brief van De Kock van Leeuwen aan Rost van Tonningen (15-6-1943) NIOD, 169-170, inv. nr. 92, a.z..

¹²⁸ Knipsel Telegraaf (6-10-1942) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

Conclusie

De Kock van Leeuwens avontuur met het nationaal-socialisme heeft naar mijn mening bijna iets tragisch. De archiefstukken scheppen een beeld van een man die misschien niet naïef was, maar die zich wel sterk liet leiden door principes en rechtschapenheid, wellicht wel zo sterk dat hij er niet direct van uit ging dat de mensen om hem heen zich wel eens zouden kunnen laten leiden door heel andere motieven.

Vol overtuiging stort De Kock van Leeuwen zich op zijn voorzitterschap van de Kamer van Koophandel en op zijn commissariaat bij de NOC. Hij toont een visie te hebben aangaande de richting die Nederland op moet. In deze visie neemt een groot Europa waarin afzonderlijke staten een hechte samenwerking aangaan een belangrijke plek in. Onder de gegeven omstandigheden, van een Duitsland dat in rap tempo grote delen van Europa leek te veroveren, leek het De Kock van Leeuwen niet alleen onvermijdelijk, maar ook nodig om met de bezetter samen te werken om dit groot Europa tot stand te brengen. Hij gaat hiermee verder dan veel andere, met name economische, collaborateurs, die onder de gegeven omstandigheden geen andere uitweg zagen dan het op zijn minst accepteren van het gezag van de Duitse bezetter. Achteraf verklaarden veel ondernemers dat zij samengewerkt hadden met de Duitsers omdat zij zo tenminste hun werknemers aan het werk konden houden, of voor tewerkstelling in Duitsland konden behoeden, ook het speelde mee dat door samenwerking met de Duitsers het in beslag nemen van de bedrijfsinventaris voorkomen kon worden en hiermee behouden bleef voor de latere wederopbouw van Nederland.¹²⁹ Ook opportunisme, dat voor veel in mei 1940 tot de NSB toegetreden leden een rol speelde –ten opzichte van 1940 was het ledental in 1941 verdrievoudigd-¹³⁰ lijkt De Kock van Leeuwen vreemd. Tegen 1943 raakt De Kock van Leeuwen echter steeds meer gedesillustioneerd door de houding van Duitsers, die van hun belofte om Nederland een gelijkwaardig partner te laten zijn weinig waar lijken te maken. Door zijn functie binnen de NOC krijgt De Kock van Leeuwen direct te maken met de oncoöperatieve houding van de bezetter aangaande samenwerking met de Nederlanders bij de kolonisatie van het Oostland.

Dat De Kock van Leeuwen aanvankelijk niet helemaal weet wat hij aan moet vangen met de teleurstellende ervaringen blijkt uit de brief die Rost van Tonningen op 7 september 1943 aan De Kock van Leeuwen schrijft. Rost van Tonningen verwijt De Kock van Leeuwen

---

¹²⁹ J. Meihuizen, *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 3003) 546.

¹³⁰ Van der Heijden, *Grijs verleden* 186.

draaikonterij en een afvallige houding ten opzichte van de Duitsers: ‘Het moge zijn, dat gij dergelijke schriftelijke uitlatingen later betreurt. Ik kreeg deze indruk onder andere bij het lezen van Uw schrijven van 23 augustus j.l. Daarin wilt U uit een door U schriftelijk bij den Rijkscommissaris ingediende Nota een passus laten vervallen, omdat deze ‘niet voldoende rekening hield’ met de feitelijke ook door U ‘uiteraard erkende gezagsverhoudingen.’ ... Juist is, dat een veel verder gaande zinsnede, inhoudende een dreigement met ontslag uit Uw functie van Voorzitter der Kamer van Koophandel, op mijn dringend aanraden door U werd geschrapt. Deze verandering van een vroeger ingediend schrijven staat niet op zichzelf. Telefonisch verzocht U mij uit Uw schrijven van 15 juni een voor den Rijkscommissaris krenkende zin te mogen schrappen en mij een gewijzigde nota gedateerd op dezelfde datum, te mogen toezenden. In uw schrijven van 23 augustus komt U op dit verzoek terug en acht het beter ‘niets weg te laten.’

Op dat moment had De Kock van Leeuwen waarschijnlijk al besloten zich terug te trekken uit de NSB. Op 30 augustus schrijft hij namelijk een brief aan Anton Mussert waarin hij zijn lidmaatschap van de Nationaal Socialistische Beweging opzegt. Hij geeft hier voor drie redenen: ten eerste vindt hij dat het gedachtegoed van de NSB niet gedragen wordt door een meerderheid van de Nederlandse bevolking, de NSB is dus niet het juist vehikel om verandering in Nederland teweeg te brengen; ten tweede verwijt hij Mussert dat er binnen de NSB te weinig belangstelling is voor economische belangen en ten derde vindt De Kock van Leeuwen dat de beweging het socialisme en het fascisme te veel in één adem noemt, terwijl het hier toch duidelijk om twee verschillende ideologieën gaat.¹³¹

Dit alles bij elkaar opgeteld denk ik dat de belangrijkste drijfveren van De Kock van Leeuwen om lid van de NSB te worden en een actieve bijdrage te leveren aan verschillende onder Duits bewind staande overheidsorganisaties gezocht moet worden in zijn drang naar verbetering van de sociaal-economische omstandigheden in Nederland. Uit verschillende stukken blijkt dat De Kock van Leeuwen zich al voor de oorlog zorgen maakte om het maatschappelijk klimaat in Nederland en de staat van de Nederlandse economie, hij vond dat er iets moest veranderen in zijn vaderland. En toen was daar ineens het nationaal-socialisme dat deze kans op verandering bood. In de jaren '30 van de twintigste eeuw was De Kock van Leeuwen niet de enige die vond dat er iets moest veranderen aan de sociaal-economische omstandigheden waarin Nederland zich bevond. Een roep om meer eendracht en gemeenschapszin en afbraak van de bestaande structuur van verzuiling werd uit een brede

---

¹³¹ Brief van De Kock van Leeuwen aan Mussert (30-8-1943) NL-HaNA, Justitie / CA Bijzondere Rechtspleging, 2.09.09, inv.nr. 41591.

laag van de Nederlandse bevolking gehoord. De uitbraak van de Tweede Wereldoorlog werd door sommigen als kans gezien om deze wens naar verandering en vernieuwing vorm te geven. De Kock van Leeuwen was een van deze mensen, maar ook politici en intellectuelen zagen in de afbraak van het logge vooroorlogse systeem een mogelijkheid om een nieuwe samenleving te construeren.¹³² De ontevredenheid en daaruit voortvloeiende vernieuwingsgedachten van de jaren '30 wordt zo in de bezettingstijd gecontinueerd. Vernieuwing en continuïteit worden in het leven van De Kock van Leeuwen ook gecombineerd als het gaat om zijn visie op kolonisatie. Het Oostland was voor hem een koloniaal substituut voor Nederlands-Indie, het koloniale verleden van Nederland zou voortgezet moeten worden. Het *Ostland* moest echter meer worden dan een handelskolonie, het bood volgens De Kock van Leeuwen meer mogelijkheden dan Nederlands-Indie en zou een wezenlijk onderdeel van het Grote Europa moeten worden.

Wat voor mij onduidelijk blijft is hoe De Kock van Leeuwen om gegaan is met de raciale politiek van de nazi's. In het verweer op de aantijgingen van het Tribunaal komt dit punt nauwelijks aan bod, anders dan dat hij niet door had dat er op grote schaal joden vervolgt en vermoord werden. In hoofdstuk twee heb ik al aangehaald dat het mij erg onwaarschijnlijk lijkt dat De Kock van Leeuwen niet op de hoogte was uitroeiing van Joden en Slaven. Hier aan daar heeft De Kock van Leeuwen het wel over de Duitsers als broedervolk, of over Germaanse volkoren maar ik ben er niet van overtuigd dat hier voor De Kock van Leeuwen een idee achter zat dat het Arische ras superieur was aan andere rassen.

De Kock van Leeuwen, een kleine persoon in de grote geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Een man van zekere tegenstellingen, in de jaren 1940-1945 heeft hij een aantal 'goede' dingen gedaan, maar stond hij aan de 'verkeerde' kant. Daarnaast was De Kock van Leeuwen enerzijds behoudend in zijn rechtschapenheid, principes en idealen van opofferingsgezindheid en anderzijds vooruitstrevend in zijn drang tot vernieuwing van de Nederlandse maatschappij.

---

¹³² Van der Heijden, *Grijs verleden* 109.

Literatuurlijst

Bronnen

- *Nationaal Archief, Den Haag.*
Strafdossier F.W.A. de Kock van Leeuwen, Nationaal Archief, Den Haag. Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), 1945-1952 (1983).nummer toegang 2.09.09, inventarisnummer 41591.
- Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie, Amsterdam.
Bibliotheek:
Folder van de Nationale Jeugdstorm 'Oostland Roept. Nederlandschen jeugd in den Germaanschen Landdienst' Bibliotheek NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) Ned 12.455 Oos.
Archief M.M. Rost van Tonningen:
Brief van De Kock van Leeuwen aan M.M. Rost van Tonningen (15-6-1943)
Niod, archief M.M. rost van Tonningen, nummer toegang 169-170, inventarisnummer 92, a. z..

Rapport van Rost van Tonningen (15-3-1943) NIOD, 169-170, inv. nr. 95 81344-417.
- Gedrukte bronnen:
'Oostland, een nieuwe toekomst. Impressies van mr. F.W. de Kock van Leeuwen op een reis door Oekraïne en Oostzeelanden', *Haarlemsche Courant. Nieuwsblad voor Noord-Holland*, 3 oktober 1942, 1.

'Afscheidsvergadering van de Kamer van Koophandel. Rede van de voorzitter', *De Telegraaf*, 31 maart 1942, 2; 'Nieuwe voorzitter van Amsterdamsche Kamer van Koophandel', *Haarlem's Dagblad*, 23 oktober 1941, 1.

Kock van Leeuwen, F.W.A. de,
Rede van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam bij de intrede van het jaar 1942 (Amsterdam 1942).

Kock van Leeuwen, F.W.A. de, *Toespraak van Mr. F.W.A. de Kock van Leeuwen, voorzitter de Kamer van Koophandel en fabrieken voor Amsterdam, gehouden in de openbare vergadering dier kamer van dinsdag 11 november 1941* (Amsterdam 1941).

Literatuur

Bank, J., *De opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978).

Blom, J.C.H., 'De Tweede Werldoorlog en de Nederlandse samenleving: continuïteit en verandering', in: *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930 – 1950* (Den Haag 1989) 164 – 183.

Blom, J.C.H., 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland', in: *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930 – 1950* (Den Haag 1989) 102 – 120.

Heijden, C. van der, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).

Mazower, M. *Hitler's empire. Nazi rule in occupied Europe* (Londen 2008).

Meihuizen, J., *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).

Rost van Tonningen, M.M., *Bericht von Dr. M.M. Rost van Tonningen, president des aufsichtsrates der Nederlandsche Oost Compagnie N.V.* (Den Haag 1943) 54.

Rost van Tonningen, M.M. en D. Barnouw, *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen II, Mei 1942 – mei 1945 II* (Zutphen 1993).

Rooy, P. de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Haarlem 2002).

Rooy, P. de, 'Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913-1949', in: R. Aerts e.a. *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999).

Zwaag, J. van der, *Verloren tropische zaken. De opkomst en ondergang van de Nederlandse handel- en cultuurmaatschappijen in het voormalige Nederlands-Indië* (Meppel 1991).